

Filozofie, ekonomie, politologie, sociologie, psychologie, historiografie

MARATHON

1/2012

číslo 107

**Teoretický časopis věnovaný otázkám postavení
člověka ve světě, ve společnosti, v současném dění**

Obsah:

1. ÚVODNÍ POZNÁMKA	2
2. HLAVNÍ MATERIÁLY	3
STRAŠÁK OČEKÁVANÉHO VÝVOJE A JAK MU ČELIT (RADIM VALENČÍK)	3
NĚKTERÁ POSELSTVÍ ZE ZPRÁVY MEZINÁRODNÍ ORGANIZACE PRÁCE O VÝVOJI MEZD (PAVEL JANÍČKO, MARTIN JANÍČKO)	12
2. DISKUSNÍ MATERIÁLY	17
EURO MŮŽE PADNOUT (JAN ZEMAN)	17
3. OHLASY	22
APLIKÁCIA ZÁVEROV E. OSTROM PRI POSÚDENÍ SKATEBOARDISTICKÉHO PROJEKTU (VÁCLAV SEDLÁČEK)	22
4. RECENZE	32
KDO SE BOJÍ SAMOSPRÁVY (PAVEL SIRŮČEK)	32

MARATHON

Internet: <http://www.valencik.cz/marathon>

Vydává:

Radim Valenčík

**jménem Otevřené společnosti příznivců
časopisu MARATHON**

Vychází od listopadu 1996

Registrační značka: MK ČR 7785

ISSN 1211-8591

Redigují:

Vladimír Prorok

e-mail: prorok@vse.cz

Pavel Sirůček

e-mail: sirucek@vse.cz

Radim Valenčík (224933149)

e-mail: valencik@cbox.cz

Redakce a administrace:

Radim Valenčík, Ostrovní 16

110 00 Praha 1

tel.: 224933149

e-mail: valencik@cbox.cz

MARATHON is a bi-monthly Internet magazine founded in Prague at the end of 1996. Its aim is to help to clarify, from central and east European perspective, the reasons of present entanglement of the world developments, and participate in the search for prospective solutions.

About 120 authors contribute to the magazine on a regular basis and more write for it occasionally. So far MARATHON has been published in Czech with occasional documentation annexes in English or German. English summaries of articles are envisaged based on specific interests of readers.

Themes most often treated in the magazine include human capital, investments in education and other forms of human capital, nature and consequences of globalization, new approaches in economic theory (an attempt for synthesis of seemingly disparate concepts of K. Marx, J. Schumpeter, M. Friedman, G. Becker and R. Reich with regard to role played by innovations and the search for new space for economic growth), etc. Several specific projects of human capital investments have been developed on the basis of concepts analyzed in MARATHON.

The magazine can be accessed at:

<http://valencik.cz/marathon>

E-mail contact: valencik@cbbox.cz

Do rukou se vám dostává Zvláštní číslo časopisu Marathon za rok 2011. Jako obvykle, nejdřív některá základní sdělení:

- Zatím je časopis šířen finančně nenáročnými formami - několik xerokopií, prostřednictvím disket, zasílán prostřednictvím fax modemu, prostřednictvím sítě INTERNET (<http://valencik.cz/marathon>).
- Časopis vychází jednou za dva měsíce, vždy 15. dne prvního z dvojice měsíců, které jsou po sobě. Nejbližší řádné číslo (2/2012) bude vydáno a objeví se na Internetu 15. března 2012.
- Rozsah časopisu je 40 stran tohoto formátu, což odpovídá přibližně 120 stranám standardního formátu.
- Kontaktní spojení, na kterém lze získat podrobnější informace o časopisu, vyjádřit připomínky, zaslat příspěvek apod., je (prozatím) prostřednictvím domácího telefonu: 224933149 (R. Valenčík).
- Příspěvky, případně připomínky a náměty, vzkazy redakci apod. lze rovněž zasílat na e-mailovou adresu: valencik@cbbox.cz.
- V srpnu 1997 byl Marathon registrován ministerstvem kultury ČR, na vyžádání je distribuován užšímu okruhu čtenářů v běžné časopisecké podobě, je rovněž k dispozici v Národní knihovně v Praze Klementinu.
- Od počátku roku 2006 je Marathon vybaven redakčním systémem, prostřednictvím kterého lze zveřejňovat příspěvky a reagovat na již uveřejněné příspěvky.
- Příspěvky uveřejňujeme vždy recenzované, zpravidla včetně recenze (příp. ohlasu).

1. Úvodní poznámka

Ročník 2012 zahajujeme příspěvkem R. Valenčíka, který se snaží o určitou (a v určitém smyslu nejen podnětnou, ale i provokativní) reflexi současné doby. Objevil se na několika diskusních fórech a podnítil souhlasné i nesouhlasné reakce.

V rubrice Hlavní materiály je dále uveřejněn příspěvek dvojice autorů P. Janíčka a M. Janíčka o vývoji mezd.

Jako materiál k diskusi jsme zařadili příspěvek J. Zemana, který se v netradičních kontextech zabývá aktuální úvahou o tom, zda se udrží či neudrží euro.

Na Zvláštní číslo Marathonu loňského roku navazujeme v rubrice Ohlasy obsáhlým příspěvkem V. Sedláčka o nositelce Nobelovy ceny E. Ostrom a uplatnění jejího přístupu ke konkrétním problémům v SR.

Číslo uzavírá zajímavá recenze P. Širůčka věnovaná monografii Kdopak by se Marxe bál?

2. Hlavní materiály

Strašák očekávaného vývoje a jak mu čelit

Radim Valenčík

*Já neříkám tak ani tak,
ale na má slova dojde.*

Otázka, jak bude probíhat příští vývoj, získává nejen na aktuálnosti, ale lze říci i na dramatičnosti. A to v globálním měřítku. Uvedme namátko jen některé z výroků, tak jak byly zaznamenány a prezentovány v českých médiích v předvánočním období 2011:

„Ztracená dekáda - i tak popisují následných 10 let přední ekonomičtí odborníci. Dopad na životní úroveň obyvatel eurozóny bude podle nich 'devastující'. 'Čeká nás období poklesu životní úrovně ve většině evropských zemích. Situace se tím ale nevyřeší - ba naopak, ještě více se prohloubí,' tvrdí například James Shugg ekonom Westpac.“¹

„Zabere to nepochybně dekádu, než se ocitneme v lepší pozici," řekla Merkelová, která rozhodně nečeká rychlý konec krize.“²

Prestížní diskusní fórum Fontes rerum blízké České straně sociálně demokratické dokonce dalo dokonce své prosincové panelové diskusi název „Čeká nás válka anebo „jen“ chaos?“³.

Jaký tedy bude další vývoj? Teorie nemůže předvídat detaily, ale některé základní parametry vývoje by dobrá teorie měla být schopná dát. K tomu však musí především přesně identifikovat příčiny toho, co se jeví jako kumulace problémů a ekonomická krize.

Co je hlavní příčinou „ztracené dekády“ a jde jen o ztracenou dekádu?

Budeme skutečně příštích deset let prožívat období vleklé stagnace v důsledku blíže nespecifikovaných makroekonomických příčin? Nebo – což lze chápat jako hypotézu – mají příčiny toho, co pozorujeme v současnosti, zejména komplexnější povahu a z jejich analýzy vyplývá, že v průběhu příštích let budou sílit konflikty, kterými bude o sobě dávat vědět to, co je skutečnou příčinou?

Odpověď na tuto a obdobné otázky má zásadní význam. Pokud se spokojíme jen s jednoduchou odpovědí, že jsme si v uplynulých letech žili až příliš dobře a že nyní za to v logice věci musíme platit, je takový přístup k tomu, co se odehrává, spojen s několika problémy:

- Předně vzniká otázka, kdo si žil příliš dobře a kdo by tedy měl platit? Problém viny, zodpovědnosti či distribuční spravedlnosti postavený ve zjednodušené podobě může být širokou veřejnost nejen zdůvodněním nedostatečným, ale může dokonce vyvolat velmi negativní reakce. Ty by pak vedly k dalšímu vyhocení problémů.

- Zjednodušená odpověď může vést ke zjednodušeným závěrům. Zjednodušené závěry pak k doporučením a následným krokům, které příčiny současných problémů nejen neodstraňují, ale krizi prohlubují. Pak by nemuselo jít jen o „ztracenou dekádu“ a fatální očekávání toho, co takto bylo nazváno, by se stalo osudovou chybou.

Na problém příčin složitosti současného vývoje, který již v některých momentech nabývá na dramatičnosti, bychom tedy v teoretické rovině měli nahlížet s využitím všeho, co teorie nabízí. Z našeho hlediska se jedná zejména o následující:

1. Zařadit současné problémy do širšího historického rámce. To znamená vytipovat srovnatelná období v dějinách lidstva a podívat se, zda existuje něco, z čeho bychom se mohli srovnávací analýzou poučit.

2. Bedlivě evidovat všechny teoretické přístupy k identifikování příčiny současných problémů civilizačního vývoje. Každý z nich totiž může podhalit nějaký významný aspekt. Je sice pravda, že se i ve vědě vyskytují prvky mesiášského přístupu, a v tomto smyslu mnohý z představitelů této sféry podléhá pokušení dát to „jedině správné“ vysvětlení a v návaznosti na to navrhnout „jedinou správnou“ cestu řešení problémů. Přesto či přesněji

¹ http://byznys.ihned.cz/zpravodajstvi-krize/c1-53709060-valka-o-euro-nekonci-merkelova-planuje-pomaly-ustup-cameron-silu-a-udernost?utm_source=mediafed&utm_medium=rss&utm_campaign=mediafed

² http://www.tyden.cz/rubriky/byznys/svet/merkelova-eurozona-se-vyporada-s-krizi-az-za-deset-let_216624.html?showTab=kurzovni-listek

³ <http://www.fontes-rerum.cz/>

právě proto by měl být korektní vědecký přístup zaměřen na porovnávání různých přístupů osvědčenými metodami a snahou proniknout na tomto základě co nejvíce do podstaty problému.

3. V návaznosti na to usilovat o rozlišení hierarchie problémů (které jsou prvotní a které následné, které jsou určující a které odvozené), komplexnost analýzy a k tomu využívat interdisciplinární přístup.

4. V neposlední řadě hledat nové teoretické nástroje, které by k analýze mohly být využity. Některé nové problémy totiž nelze zvládnout jen stávajícími prostředky, což platí nejen v praxi, ale i v teorii. (Poznamenejme v této souvislosti, že z našeho hlediska se jedná například o možnost uplatnit nové poznatky teorie her rozvíjené právě v souvislosti s reflexí současné globální společenské reality.)

V našem příspěvku se budeme zabývat některými problémy, které se týkají naplnění programu formulovaného v bodech 1. – 4.

Ještě metodologická poznámka: To nejpodstatnější lze spatřit jako projev souvislostí mezi tím, co spolu zdánlivě nesouvisí. Tomuto principu je podřízena i „konstrukce“ tohoto materiálu. A jen takto chápaný dává smysl. Netvrdím přitom, že se mi podařilo vyhmátnout vše podstatné, co je třeba při uvažování dominantních souvislostí doby vzít v úvahu.

Hlavní tvrzení týkají se příčin současných problémů a toho, proč je tak obtížné se s nimi vyrovnat

Vzhledem k již zmíněné potřebě komplexního přístupu k dané problematice uvedeme nejdříve nejvýznamnější teze tak, aby bylo zřejmé, co považujeme za nejdůležitější aspekty dané problematiky, a jak spolu souvisejí:

1. Za obecnou příčinu toho, proč je současný vývoj tak složitý (a která má své obdoby v řadě etap, kterými naše civilizace již prošla) považujeme následující: Nazrála nutnost přeorientace ekonomického vývoje tak, aby odpovídal charakteru vzdělanostní společnosti. Jde zejména o to, aby se základem ekonomiky staly produktivní služby v oblasti nabývání a uchování lidského kapitálu, kde je v podstatě nevyčerpatelný růstový prostor, který je současně i trvale udržitelný v tom smyslu, že nejen nezatěžuje přírodní prostředí, ale povahou spektra uspokojovaných potřeb stávající zátěž přírodního prostředí snižuje. Na rozdíl od postindustriální ekonomiky neproduktivních či omezeně produktivních služeb s masovou neproduktivní spotřebou a rozsáhlým pozičním investováním se jedná o vytvoření podmínek, za nichž plný rozvoj produktivních schopností každého působí zpětně na ekonomický růst i společenský vývoj jako nejvýznamnější produktivní síla. (Valenčík 2008)

2. Vývoj tímto směrem (tj. proces konstituování vzdělanostní společnosti) byl v podstatě zablokovaný tím, co je označováno za reformy, což však ve skutečnosti představuje zásadní ztrátu alokační efektivnosti a stává se hlavní příčinou prohlubování a vyostřování krize (Šnajdar, Valenčík 2011). (Nevhodný způsob léčení pacienta vede ke zhoršování nemoci.) To, co se nazývá „reformami“ na jedné straně vyvádí stále větší díl veřejných („nuceně odevzdávaných“) prostředků ve prospěch různých lobby, na druhé straně vyvolává stále větší existenční ohrožení stále většího počtu obyvatelstva; svými dopady pak směřuje přímo proti vytváření rovnosti příležitostí. Tím „shora i zdola“ (saturováním privilegií pro „horní“ část společnosti žijící dnes již jen z parazitování), tak i zdola (eliminováním startovních podmínek pro společenský vzestup) stupňují ekonomickou a sociální segregaci společnosti. To lze dokázat např. na tom, v jaké reálné podobě se přijímají tzv. reformy v oblasti penzijního systému, financování zdravotní péče či vzdělání a jednotlivých zemích.

3. K zablokování postupných a přirozených změn spojených s konstituováním vzdělanostní společnosti (procesu obdobného průmyslové revoluci) došlo právě proto, že společnost ovládly struktury založené na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad (námi zavedený termín, který bude dále objasněn), a to v takové míře, v jaké tomu nedošlo nikdy v minulosti, což má řadu příčin:

- Bylo z čeho vyvést tyto prostředky, což bylo důsledkem vysokého inovačního tempa, nebývalé dynamiky technického pokroku zvyšujícího nejen produktivitu lidské práce, ale prakticky všech zdrojů vstupujících do ekonomiky.

- Finanční svět vyvinul produkty, které umožňují vyvést tyto prostředky pro většinu společnosti nepozorovaně, zato však ve velkém.

- Možnost vyvedení obrovských prostředků pod určujícím vlivem struktur založených na vzájemném krytí obecně přijatých zásad vedla k vícevrstevnému korumpování širokých vrstev oslabováním institucionálního rámce (typickým příkladem může být Řecko, kde nakonec byl „vinen“ obyčejný občan a byla či je snaha mu tento pocit viny vnutit za každou cenu, aby to pak bylo možné postupně opakovat v každé další zemi).

(Budínský a kol. 2010)

4. Spouštěcím mechanismem byla snaha (jako vždy v historii) uchovat přeživší se privilegia nejruznějšího typu v podmínkách, kdy předpokladem dalšího vývoje bylo vytvoření mnohem vyšší míry rovnosti příležitostí pro svobodný rozvoj jednotlivce.

5. Ne nepodstatnou roli hraje problematika globálního zadlužování z hlediska vztahu mezi geopolitickou pozicí a možností různými způsoby dluh i jeho důsledky exportovat, tj. přenášet na země s horší geopolitickou pozicí (což se navenek, ale jen navenek projevuje jako opakovaná a stupňovaná ekonomická krize).

Uvedené příčiny spolu navzájem souvisejí, a to více aspekty, než by se mohlo zdát na první pohled. Jedná se například o souvislost lokálních a globálních privilegií, souvislost mezi vytvářením či udržováním geopolitické pozice na jedné straně, na druhé straně pak využíváním či zneužíváním možnosti ovlivňovat tvorbu struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad. To vše dotváří specifický charakter současné doby.

Změna srovnatelná s průmyslovou revolucí, možná ještě významnější

Problematické konstituování vzdělanostní společnosti jako společnosti, jejíž dynamika čerpá z produktivního charakteru služeb podmiňujících nabývání, využití a uchování lidského kapitálu (zejména vzdělání a zdravotní péče), jsme se věnovali v řadě prací. Proto jen stručně připomeneme to nejdůležitější.

Pokud chceme pochopit širší historický kontext toho, co se v současné době odehrává, stojí zato porovnat zrod vzdělanostní společnosti s průmyslovou revolucí. V etapě průmyslové revoluce dochází k prolomení bariér cechovního uspořádání řemesel. Řemesla se v důsledku síly konkurence mění v nově dominující ekonomický sektor – sektor průmyslu. Dominantní role tohoto rychle expandujícího ekonomického sektoru je dána tím, že:

1. Jeho produkce vede k prudkému a dlouhodobému zvyšování produktivity práce zaměstnané v zemědělství.
2. Jeho produkce vede k prudkému a dlouhodobému zvyšování produktivity využití všech zdrojů pocházejících z půdy jako výrobního faktoru.
3. Postupně zaměstnává rozhodující množství práce.
4. Stává se těžištěm procesu akumulace – průmyslová produkce z podstatné části nachází uplatnění právě v sektoru průmyslu, právě v tomto sektoru je i těžiště inovací.
5. Podstatným způsobem rozšiřuje spektrum lidských potřeb, které jsou ve stále větší míře uspokojovány průmyslovou produkcí, tj. výrobky a službami produkovanými průmyslem.
6. V důsledku všeho předešlého má sektor průmyslu rozhodující podíl na celkové produkci a na ekonomickém růstu, jehož podobu určuje samotným charakterem průmyslové produkce.

(Podrobněji Valenčík 2008)

Další vývoj společnosti probíhá jako postindustriální vývoj v tom smyslu, že roste role osobních služeb vázaných na sektor průmyslu. Stále větší část celkové produkce (nyní již vyjádřitelná např. ukazatelem HDP) má podobu těchto služeb, jejichž užívání ovšem nepůsobí výrazněji jako faktor ekonomického růstu.

Postupně začíná růst role produktivního charakteru osobních služeb, zejména těch, které jsou bezprostředně spojeny s rozvojem a uchováním lidských schopností, tj. s procesem investování do lidského kapitálu a které jsou spojeny se vzděláním, zdravotní péčí apod. Začíná proces zrodu vzdělanostní společnosti.

Podobně jako v etapě průmyslové revoluce, kdy došlo k prolomení bariér cechovního uspořádání řemesel, dochází nyní k prolomení obdobných bariér omezujících konkurenci v nejvýznamnějších oblastech poskytování vzdělávacích a dalších služeb sloužících k rozvoji a uchování lidských schopností (podstatné jsou z tohoto hlediska zejména služby související se zdravotní péčí). Školství se v důsledku síly konkurence mění v nově dominující ekonomický sektor – sektor produkce a uchování lidských schopností prostřednictvím poskytování vzdělávacích a dalších produktivních osobních služeb (vzdělávací sektor).

Dominantní role tohoto rychle expandujícího ekonomického sektoru je dána obdobně jako v případě průmyslové revoluce tím, že:

1. Jeho produkce vede k prudkému a dlouhodobému zvyšování produktivity práce zaměstnané v průmyslu a s průmyslem spojených osobních služeb.
2. Jeho produkce vede k prudkému a dlouhodobému zvyšování produktivity využití všech zdrojů pocházejících z půdy jako výrobního faktoru i zdrojů v podobě kapitálových statků v oblasti průmyslové a zemědělské výroby.
3. Postupně zaměstnává rozhodující množství práce, resp. lidského kapitálu.
4. Stává se těžištěm procesu akumulace – produkce vzdělanostního sektoru nachází z podstatné části uplatnění právě v samotném tomto sektoru, v něm je i těžiště inovací.
5. Podstatným způsobem rozšiřuje spektrum lidských potřeb, které jsou ve stále větší míře uspokojovány produkcí vzdělanostního sektoru; jedná se o potřeby, jejichž uspokojování (i užitek z nich, včetně potěšení souvisejícího s tímto užitekem) bezprostředně souvisí s rozvojem a uchováním lidských schopností, tj. jedná se o tzv. schopnostní potřeby.

6. V důsledku všeho předešlého má vzdělávací sektor rozhodující podíl na celkové produkci a na ekonomickém růstu, jehož podobu určuje samotným charakterem své produkce (tj. produkce, která má podobu poskytování vzdělávacích a dalších služeb sloužících k rozvoji a uchování lidských schopností).

(Podrobněji Valenčík 2008)

Podle našeho názoru se vyčerpal růstový prostor daný tou historickou etapou, kterou otevřela průmyslová revoluce a která vyvrcholila fází postindustriální společnosti (spojenou s vysokým a většinovým zastoupením služeb ve struktuře ekonomiky). Růstový prostor tohoto typu vývoje, který je koneckonců založen na průmyslové bázi, je již omezený. Menší, ale i větší krize, kterými naše globální civilizace v posledních letech prochází a bude procházet, signalizují to, že možnosti růstu v rámci postindustriální ekonomiky se uzavírají a že je nutné systémovými změnami otevřít nový růstový prostor. Jeho základem by měly být zejména ty služby, které nejen uspokojují potřeby člověka a za které je člověk ochoten platit, ale ty služby, které vedou k rozvoji a uchování jeho schopností, čímž dochází ke zpětnému působení na ekonomický růst. Tímto způsobem se pro ekonomický růst otevírá nový prostor, což je spojeno i s pozitivními proměnami v oblasti sociální. V tomto ekonomickém systému nejde jen o uspokojování lidských potřeb, ale o to, aby toto uspokojování potřeb přispívalo k rozvoji schopností člověka a jejich následná realizace se stala nejvýznamnějším faktorem ekonomického růstu i sociálního rozvoje. Pokud se týká člověka, bude mít uspokojování jeho potřeb stále více produktivní charakter. To znamená, že nebude sloužit jen k dosahování užitku (jako požitku či prožitku, tj. subjektivního fenoménu), ale bude spojeno s investováním do rozvoje schopností a jako takové zvyšovat budoucí příjem.

V závěru této části zdůrazníme, že – podobně jako tomu bylo vždy v dějinách – je konstituování produktivnějšího typu výroby (chápané v širším smyslu slova) spojené s vyšší mírou rovnosti příležitostí. Vyšší míra rovnosti příležitostí je jak předpokladem, tak posléze bude i důsledkem historické změny výše tematizovaného typu. To ji ovšem činí nikoli snazší, ale naopak komplikovanější. Nositelé privilegií mají vždy tendenci se spontánně spojovat proti prosazení změn, které by nesly vyšší míru rovnosti, zejména pak rovnosti založené na rovnosti příležitostí, která v logice věci vliv privilegií oslabuje.

V současné době, přesněji v historickém dobovém kontextu k tomu přistoupily dvě významné okolnosti, které složitost prosazení změn, o které jde, podstatným způsobem zvýšily. Mj. tím, že došlo ke zneužití obecně pocítované nutnosti reformy právě v těch oblastech, které s konstituováním vzdělanostní společnosti souvisejí, tj. v oblasti systému sociálního investování a sociálního pojištění (zejména financování vzdělání, zdravotní péče a penzijního pojištění). Konkrétně jde o následující:

- Došlo k propojení udržování či posilování lokálních privilegií s tvorbou struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad.

- Došlo k využívání monitorování a ovlivňování procesu vytváření lokálních struktur založených na vzájemném krytí k posilování či udržování globálních pozice nejvýznamnějších hráčů globálního dění.

Souběh dvou výše uvedených okolností vytváří mimořádně komplikovanou společenskou situaci, jejíž jsme v současné době svědky, resp. nikoli nezúčastněnými pozorovateli. Z hlediska logiky výkladu se v následující části budeme věnovat bodu 3, tak jak byl uveden v prezentaci aspektů problematiky příčin současných problémů.

Role struktur založených na vzájemném krytí z lokálního i globálního hlediska

Poznámka pro čtenáře: Tato část je trochu specifická tím, že zabíhá do teoretických podrobností, být prezentovaných v co nejvíce dostupné formě. Čtenář ji může přeskóčit. Na druhé straně ovšem ukazuje, že k pochopení některých současných jevů potřebujeme i novou teoretickou výzbroj, kterou není tak jednoduché vyvinout. Proto její zařazení (i přečtení) určitý smysl má. Pokud se někomu bude zdát příliš stručná, může si prostudovat materiály na <http://www.vsfz.cz/?id=1046> (zejména Budinský a kol. 2010) a v archivu teoretického semináře EPS-SI, na který je na této stránce odkaz.

Pojem „struktura založená na vzájemném krytí porušování obecně uznávaných zásad“ byl zaveden v návaznosti na propojení poznatků dosažených ve dvou – původně nezávislých – směrech bádání v oblasti teorie her. Protože tento pojem hraje mimořádně významnou roli při pochopení toho, o co jde (je pojičkem, které umožňuje pochopit souvislost mezi řadou jevů), považujeme za důležité ve stručnosti připomenout, jak se k tomuto pojmu dospělo. A to tím, že si ukážeme oba směry bádání v oblasti teorie her:

K prvnímu směru: Týmem působícím při VŠFS byly analyzovány objekty nazvané redistribuční systémy. V redistribučním systému si hráči rozdělují to, co společně vytvoří. Přitom to, co si mohou rozdělit, závisí na tom, jak si to rozdělí. Čím více se jejich výplaty odchýlí od určitého zadaného rozdělení (například rozdělení podle jejich výkonnosti), při kterém dosahují největší výplatu, tím menší částku si mohou rozdělit. Hráči mohou

vytvářet koalice, přičemž každá koalice, která získá v daném redistribučním systému rozhodující vliv (hlasovací většinu), může rozhodnout o rozdělení výplat všech hráčů (těch, co jsou v koalici, i těch, co jsou mimo ni). Jedná se o hru s nekonstantním součtem výplat. Analýza některých jednoduchých případů (v systému jsou například jen tři hráči, závislost toho, co si mohou rozdělit, je přímo úměrná vzdálenosti v euklidovském prostoru bodu rozdělení výplat od bodu maximálního součtu výplat) vedla k následujícím závěrům:

- Pokud hráči vytvářejí plně diskriminující koalici (dva hráči, kteří vytvoří koalici, dají nejmenší možnou výplatu třetímu hráči), může taková koalice vzniknout jen v případě, že se příslušní dva hráči rozdělí v souladu s body diskretní Neumannovy množiny, tj. každý hráč má v každé z obou vítězných koalic, kterých může být členem, stejnou výplatu. Body diskretní Neumannovy množiny jsou přitom jednoznačně určeny (lze je vypočítat ze soustavy tří rovnic).

- Pokud na daný systém nepůsobí žádné vnější vlivy, může každá taková koalice vzniknout se stejnou pravděpodobností (tj. v případě tří hráčů s pravděpodobností 1/3), což znamená, že každý hráč se s pravděpodobností 2/3 ocitne ve vítězné koalici.

- Oproti průměrně očekávané výplatě (2/3 výplaty ve vítězné koalici v případě, že se hráč orientuje vytvoření dvoučlenné diskriminující koalice) si všichni hráči mohou polepšit, pokud vytvoří koalici tříčlennou. Bod společně přijatelné rovnováhy je přitom jednoznačně určen. Tj. racionální hráči se na něm mohou shodnout.

Z toho vyplývá, že v případě jednoduchých redistribučních systémů (ale patrně i v případě složitějších, což je v současné době předmětem zkoumání) existuje možnost společně přijatelné dohody všech tří hráčů a parametry této dohody jsou jednoznačně určeny. V reálných systémech takovéto „tíhnutí“ ke společně přijatelné dohodě nepozorujeme. Pro tuto skutečnost existuje řada vysvětlení, která mohou být např. založena na tom, že lidé se nechovají racionálně. Existuje i jiné vysvětlení. V každém systému se hrají hry, o kterých je informována jen část hráčů. A tyto skryté paralelní hry predeterminují tvorbu koalic i rozdělení výplat. Vzniká otázka, o jaké hry se jedná.

Ke druhému směru: Existuje řada teoretických i empirických přístupů, které se zabývají hrami typu Tragédie společenského vlastnictví. Jedná se o případ, kdy reálné chování většího množství hráčů v určitém systému modelujeme formou soustavy symetrických her se dvěma hráči, kdy jedním z hráčů je určitý hráč a druhým hráčem všichni ostatní hráči. Jako příklad (vhodný i pro naše účely) se uvádí chování farmářů disponujících určitou zásobou vody k zavlažování svých pozemků v době sucha. Ti mezi sebou uzavřou dohodu o pravidlech čerpání, která jim společně zajišťuje dostatečně vysokou úrodu, pokud tuto dohodu dodrží. Pokud jeden z farmářů dohodu poruší, výrazně si polepší a ostatní farmáři to ani nepoznají. Pokud však dohodu poruší všichni, jejich úroda bude velmi malá. Na základě příslušné výplatní matice jsou pak sestavovány různé modely, které umožňují teoreticky i empiricky testovat, co se stane, když některý z hráčů dohodu poruší a je přistižen jiným hráčem. V teoretické literatuře byly popsány a analyzovány následující případy, kdy jeden hráč přistihl druhého při porušení pravidel čerpání vody:

- Příslušný hráč oznámí ostatním hráčům to, že určitý hráč porušil pravidla čerpání vody.

- Příslušný hráč neucíní nic (nic neoznámí ani sám nezačne pravidla porušovat).

- Příslušný hráč nic neoznámí a sám začne rovněž pravidla čerpání vody porušovat.

Existuje však ještě jedna možnost, jak se hráč, který přistihl druhého, může zachovat. Totiž ta, že může přistiženého hráče vydírat a nutit jej k porušování pravidel i v dalších hrách, současně s ním vytvářet vzájemně prospěšné koalice. Ty byly nazvány struktury založené na vzájemném krytí porušování obecně uznávaných zásad.

O strukturách založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad můžeme z hlediska těch teoretických nástrojů, které máme dosud k jejich analýze k dispozici, říci následující:

- Jejich existence předpokládá různou informovanost hráčů (část hráčů ví, kteří hráči porušují pravidla, resp. obecně uznávané zásady, část hráčů tyto informace nemá).

- Predeterminují vznik koalic v systémech redistribučního typu (a tím o sobě částečně dávají vědět).

- Způsobují snížení efektivnost v redistribučních systémech (a to je rovněž jeden z projevů, na základě kterého je lze identifikovat).

- Zprostředkují vazby mezi hrami v různých systémech redistribučního typu (přenáší se prostřednictvím vliv koalic vytvářených v jedné redistribučních systémech na tvorbu koalic a rozdělení výplat v jiných redistribučních systémech).

- Mohou mít poměrně složitou strukturu, vyvíjejí se, konkurují si vzájemně mezi sebou, mohou se vzájemně vytlačovat z určitého společenského prostoru, ve kterém působí, či naopak za určitých podmínek vytvářet mezi sebou koalice.

Pojem „struktura založená na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad“ považujeme za vhodný z následujících důvodů:

- Popisuje nejen to, o co jde, ale i mechanismus vzniku a působení příslušného fenoménu, tím jej určitým způsobem zviditelňuje.

- Vymezuje určitou oblast teoretického zkoumání (vytváření a interpretace modelů, jejich experimentálního ověřování či konfrontování s empirickým materiálem).

Struktury založené na vzájemném krytí se ve společnosti vytvářely od nepaměti. Nepříznivě poznamenávaly vývoj různých společenství či civilizací, mnohdy v dějinách způsobily krizi či úpadek společnosti. V současné době však jejich vliv na společenský vývoj nabyl takového rozsahu a intenzity, jak tomu doposud v dějinách nebylo. Je tomu tak zejména z následujících důvodů:

- Technický pokrok a tímto pokrokem daná dynamika inovačních procesů způsobily takové bohatnutí společnosti (vytváření takového množství prostředků sloužících ke spotřebě obyvatelstva ve velké a rozšiřující se části světa), že se vytvořil značný prostor pro vyvážení prostředků ze společenského systému způsobem, který je spjat právě s fungováním struktur založených na vzájemném krytí, aniž by to po určitou poměrně dlouhou dobu kdokoli nepříznivě pociťoval.

- Prostor pro geopolitický vliv, který se otevřel po rozpadu bipolárního modelu světa, byl různými subjekty (velmocenskými i mocenskými centry a jejich centrály) rychle zaplňován i s využitím možnosti monitorovat, kontrolovat a dotvářet struktury založené na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad. Ty sloužily jako „páky“ zesílení vlivu. To vedlo nejen k dalšímu rozrůstání těchto struktur, ale i k jejich propojení s centry geopolitického vlivu. Důsledkem pak byla i určitá „kontaminace“ těchto center (centrál), tj. sama tato centra se dostala pod silný vliv struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad.

Pokud se má překonat narůstající globální ekonomická (ale nejen ekonomická) krize, musí dojít k určitému omezení vlivu struktur působících na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad. Ty totiž blokují možnost nezbytných reforem, rozvracejí nejen ekonomickou sféru, ale i sféru politiky a morálky. Jednoduchá doporučení, jak tohoto omezení či očisty dosáhnout, patrně neexistují. To, co se podaří či naopak nepodaří, bude podstatným způsobem ovlivněno vývojem událostí. O to větší je však význam kvalifikované (včetně teoretické) reflexe vývoje a vlivu struktur založených na vzájemném krytí porušování obecně přijatých zásad na současné dění.

Zvrácené reformy a zablokování skutečných změn

Reformy, které by podporovaly proces konstituování vzdělanostní společnosti a otevíraly cestu k jejímu vzniku lze ve stručnosti charakterizovat takto:

1. Týkají se zejména systémů financování sociálního investování a sociálního pojištění (financování vzdělání, komplexní péče o zdraví, zabezpečení ve stáří).

2. Klíčovou roli v nich hraje zvýšení kvality vzdělání z hlediska celoživotního uplatnění člověka.

3. Při reformě financování vzdělání jde především o to, aby poskytovatel vzdělání byl účinně a přímo finančně zainteresován na dlouhodobé uplatnitelnosti svých absolventů, tj. (mj.) aby získával prostředky na principu přenesené ceny (odvodem části příjmu od svých absolventů).

4. Jednou z nejdůležitějších součástí těchto reforem je vytvořit motivační prostředí v oblasti systémů sociálního investování a sociálního pojištění tak, aby jejich synergický efekt (celoživotní vzdělávání, zdravotní péče prodlužující období produktivního uplatnění, penzijní systém, který vytváří solidaritu mezi těmi, co se mohou a co se chtějí uplatnit na profesních trzích i ve vyšším věku, a těmi, kteří již nemohou být produktivně činní z různých důvodů) umožnil prodloužit horizont (i zenit) dobrovolného produktivního uplatnění člověka.

Realizace reforem výše uvedeného typu by vedla k podstatně bohatší náplni lidského života, zejména však přeměně rozvoje a uplatnění schopností člověka v nejdůležitějších faktorech ekonomického růstu i společenského rozvoje.

Místo toho jsou ve většině zemí EU prosazovány zvrácené reformy, které problémy nejen neřeší, ale prohlubují, a nezbytné změny blokují. Právě v této oblasti se projevuje působení struktur založených na vzájemném krytí obecně uznávaných zásad nejničivějším důsledkem. Na příkladu ČR uvedeme jen některé typické jevy s výše uvedeným souviselými:

1. Místo skutečné penzijní reformy, která by motivovala k prodloužení horizontu produktivního uplatnění (což splňuje systém financování penzí na bázi NDC), se podařilo prosadit reformu, která otevírá cestu k vyvedení obrovských prostředků z penzijního systému ve prospěch různých lobby. A to jednak ze stávajícího systému penzijního připojištění, kde jde cca o 230 miliard korun, tak i z průběžného systému, kde jde o cca až 30 miliard ročně. To, co se podařilo současné vládě prosadit doslova „silou moci“, má řadu absurdních parametrů a v době očekávané ztráty u většiny finančních aktiv i nepředvídatelnosti vývoje na finančních trzích v této době postrádá jakoukoli jinou logiku, než právě logiku vyvedení prostředků ve prospěch různých lobby (mj. i zásadním

způsobem zjednoduší vyvedení prostředků českých dceřiných společností zahraničních bank ve prospěch matek nacházejících se v obtížné situaci).

2. Reformy v oblasti zdravotnictví přešly od regulační role řady poplatků k přímé a stupňující se účasti těch, kterým je zdravotní péče poskytována, k financování této péče, aniž by přitom její poskytovatelé byli motivováni k větší kvalitě. Je nejen oslabován princip solidarity, ale zhoršuje se i efektivnost měřená ekonomickými výstupy – jsou vytvářena finanční omezení přístupu pacientů i k těm formám zdravotní péče (prevence, některé osvědčené formy zdravotní péče související především s civilizačními chorobami apod.), které mají prokazatelnou a vysokou ekonomickou návratnost.

3. Reforma financování vysokého školství nejen není „tahounem“ ostatních reforem, ale v té podobě, v jaké ji připravuje ministr současné vlády, působí přímo proti smyslu toho, co bylo při různých příležitostech navrženo. Upozorníme jen na klíčový „detail“, který je ovšem tím, co má naprosto zásadní význam. Pokud chceme, aby:

- reforma financování vysokoškolského vzdělání byla tahounem ostatních reforem;
- motivovala poskytovatele vzdělávacích služeb k co největší dlouhodobé uplatnitelnosti svých absolventů;
- v návaznosti na předešlé vedla k vytváření absolventských sítí, zvyšujících uplatnitelnost absolventů a zásadním způsobem zintenzivňujících tok poznatků mezi vědou a výzkumem na jedné straně a jejich praktickým uplatněním na straně druhé;

- na vysokoškolské vzdělání navazovaly vysoce efektivní formy celoživotního postgraduálního vzdělání, pak je nutné zejména následující:

- uchovat stávající míru financování vysokého školství z veřejných zdrojů;
- „dofinancovat“ vysoké školy motivačně tím, že závazek absolventa vzniká přímo vůči „mateřské“ vysoké škole a je neúročený (právě to vede k tomu, že vysoká škola má velmi intenzivní zájem na co nejlepší uplatnitelnosti svých absolventů);

- závazek absolventa byl splácen až po dosažení určité hranice příjmu, procentuálně stanovenou částkou z příjmu absolventa a přímo ve prospěch příslušné vysoké školy;

- připustit i přímé splácení, které musí být velmi výrazně zvýhodněno (např. 50% slevou),
- splácení závazku absolventa vůči své „mateřské“ vysoké škole musí být transakčně ošetřeno, tj. realizováno obdobným způsobem, jakým je např. hrazeno sociální pojištění.

Místo toho je prosazován systém úročených půjček, které by měly být spláceny bankám, což:

- je nesmírně transakčně nákladné;
- nemá prakticky žádný dopad na motivace poskytovatele vzdělávacích služeb, který by vedl ke zvýšení jejich kvality;

- je výhodný jen pro poskytovatele půjček;
- vytváří přímé existenční ohrožení těch, kterým jsou půjčky poskytovány a v tomto smyslu i zásadním způsobem vytváří ekonomické bariéry přístupu ke vzdělání (tj. prohlubuje nerovnost šancí a ekonomickou segregaci společnosti).

Podrobná analýza toho, jak byly reformy připraveny, jak jsou prosazovány a realizovány, ukazuje, že právě takovýmto pojetím reforem byly zablokovány objektivně nezbytné procesy související s konstituováním vzdělanostní společnosti.

Závěry, aneb co nás může potkat

Vymanit se ze situace, kterou jsme popsali, bude velmi obtížné a nadcházející roky budou velmi dramatické. Dokud nedojde k široké reflexi ze strany laické i odborné veřejnosti toho, o co jde, lze jen stěží počítat s tím, že se situace zlepší. Může snad dojít jen k dílčím a dočasným zlepšením. Pro nejbližších několik let lze počítat s následujícími scénáři:

1. Vývoj typu „příchod osvíceného panovníka“ (což nemusí být jen osoba, ale např. i strana) v některé ze zemí, které jsou natolik vlivné, že se mohou stát příkladem vhodným následování. Tato varianta je nejméně pravděpodobná.

2. Vývoj typu „hrůza bez konce“, tj. setrvalý úpadek, demoralizace a narůstání chaosu s nedohlednou perspektivou zlepšení. Jak ukazuje historie, nemá zpravidla takový vývoj dlouhodobější trvání a přeroste v jinou situaci.

3. Vývoj typu „silná ruka řeší vše“, tj. nástup autoritářských systémů, což bývá zpravidla poměrně rychlé vyústění druhé varianty. Ačkoli je nutné se mít před touto variantou na pozoru, existuje vůči takovému vývoji ve většině zemí značná imunita a zejména u nás v ČR je vývoj tímto směrem spíše nepravděpodobný.

4. Vývoj typu „kamuflování frašky tragédií“, tj. překrytí narůstajících problémů odstartováním událostí, které budou mnohem tragičtější:

- „Standardním řešením“ bývaly vždy válka přerůstající do globálních rozměrů, kterou více či méně (ale zpravidla více) iniciovali a její spouštěcí mechanismy podporovali ti, co způsobili krizový vývoj. V současné době není tak jednoduché stanovit a udržet nějaký plánovaný „formát válčení“, lze počítat i s velmi negativní odezvou veřejnosti (přece jen, alespoň v Evropě, existuje poučení z První i Druhé světové války). Navíc některé mocnosti mohou zůstat programově mimo a zásadním způsobem tím posílit svou pozici, zatímco vztažení USA do války většího rozsahu by mohlo být pro tuto zemi osudové.

- „Nacionalistický kouř“ představuje velké nebezpečí. Spočívá v rozehrání „překrývajících“ lokálních her a s nimi spjatých konfliktů formou tiché podpory nacionalistických režimů ze strany vnějších sil. K tomu může dojít v důsledku vnitřního vývoje v zemích, jako je Maďarsko či Španělsko. Přes ně by se pak rozehrálo dění dramatičtější, než byl rozpad Jugoslávie. Některé síly v EU by podporovaly změny hranic a podobná krajní řešení, přičemž by se EU současně rozpadala v podmínkách rozsáhlých lokálních konfliktů. Tento scénář se může ukázat jako pravděpodobnější, než jiné.

5. Vývoj typu „lokomotiva dějin“, tj. pozitivní revoluční řešení zdola ve stylu arabských revolucí 2011 s prvky nové levice i obrodného procesu na konci 60. let. Vzhledem k velmi malé reflexi toho, o co jde, rozšířitelnosti a kontaminace jader takového hnutí není vývoj tímto směrem příliš pravděpodobný. V úvahu připadá až jako možná reakce na některou z předcházejících variant.

Závěrečná poznámka: Tento materiál si neklade za cíl být vrcholem moudra, ale dát některé podněty k systematictějšímu uvažování v intencích naznačených v úvodu. Z různých pohledů tohoto typu (přičemž tento může být oprávněně kritizován za velmi povrchní, přehnaný, s prvky konspirativního vidění či z jiných důvodů) může vzejít přesnější pohled na to, co se děje a jak čelit tomu nejhoršímu.

P. S. To jsem zvědav, co s tím budete dělat.

Některé podklady či podrobnější rozvedení témat:

Budinský, P. et al. Teorie redistribučních systémů: (Jak číst společenskou realitu a oč tu běží?). Prague CR: VŠFS-EUPRESS 2011.

Budinský, P., Valenčík, R. Applications of Rheory of Redistribution Systems to Analysis Competitivity. Ekonomický časopis 3, 2009.

Budinský, P., Valenčík, R. Teorie redistribučních systémů. Politická ekonomie 5, 2009.

Budinský, P., Valenčík, R. Redistribution Systéme, Cross-Coalitions among them and Complexes of Memes Securing their Robustness. In: ACTA VŠFS 1, 2009.

Budinský, P., Valenčík, R. Jak "vypočítat" zdroje morality i příčiny jejího narušení. Proceedings of the International Conference IMEM 2009 Interdisciplinary Relationships in the Theory and Practice of Informatics, Management, Economics and Mathematics. Catholic University Ružomberok 2009.

Budinský, P., Valenčík, R. What are the Causes of Disturbances of Morality in Redistribution Systems. In ACTA VŠFS, Vol. 4, No. 2, 2010.

Heissler, H. Internal Company Cooperation or Competition and Profitability, Proceedings of the 1st International Conference on Value Change Management Steyr, University of Applied Science, Austria: Shaker Verlag 2011.

Heissler, H., Valenčík, R. I iracionální chování může být racionální – aneb Teorie her tak trochu jinak. Vesmír, No 90, 2011.

Heissler, H., Wawrosz, P. Causes of Barriers in Investing into Human Capital, Proceedings of the 14th International Conference International Scientific Conference on Human Capital and Investment in Education, Prague CR: VŠFS-EUPRESS 2011.

Mihalčinová, H. Podmínky, které ovlivňují výkonnost ekonomického systému z pohledu teorie her. Proceedings of the International Conference MME 2010.

Mihola, J., Valenčík, R., Vlach, M. Game Theoretic Models of Distribution Systems. Proceedings of the 14th Czech-Japan Seminar on Data Analysis and Decision Making under Uncertainty (CSJ 2011). 18. - 21. 9. 2011. Hejnice, 2011.

Sekerka, B. Náměty pro další výzkum redistribučních systémů. Proceedings of the 12th International on Human Capital and Investment in Education, Prague CR: VŠFS-EUPRESS 2009.

Šnajdar, J., Valenčík, R. Republic Criteria of Correctness of Social Investmentnts and Social Insurance Reforms. Proceedings of the 14th International Conference on Human Capital and Investment in Education, Prague CR: VŠFS-EUPRESS 2011.

Šnajdar, J., Valenčík, R. Jaký vliv má na naše reformy proces vytváření struktur založených na vzájemném krytí porušování pravidel a obecně přijatých zásad?, Proceedings of the 3th Scientific Seminar Bílá místa teorie a černé díry reforem ve veřejném sektoru, Šlapanice CR: ESF MU 2011.

Valenčík, R. Teorie her a redistribuční systémy. Prague CR: VŠFS-EUPRESS 2008.

Valenčík, R. Skutečné příčiny iracionality ve sporech o reformách systémů sociálního investování a sociálního pojištění, Proceedings of the Scientific Seminar Bílá místa teorie a černé díry reforem ve veřejném sektoru, Šlapanice CR: ESF MU 2009.

Valenčík, R. Aplikace teorie her v ekonomice i politice a otevřené problémy teorie redistribučních systémů. In: Mensa č. 3. ročník XVII, 2009.

Valenčík, R., Bedretdinov, R. Racionální základ morality v redistribučních systémech. Proceedings of Conference IMEM 2009 Interdisciplinary Relationships in the Theory and Practice of Informatics, Management, Economics and Mathematics. Catholic University Ružomberok 2009.

Valenčík, R. – Stáňa, I. O spojení černých děr reforem a bílých míst teorie. Proceedings of the 2th Scientific Seminar Bílá místa teorie a černé díry reforem ve veřejném sektoru, Šlapanice CR: ESF MU 2010.

Wawrosz, P. Network Rules and Company Behaviour. In Proceedings VCM Conference 2011. Volume 1. Upper Austria University of Applied Sciences, School of Management, Steyr, Austria, May 4th – 5th, 2011. Shaker Verlag, 2011, pp. 369 - 396.

Wawrosz, P. Dosahování a narušování rovnováhy v redistribučních systémech, Politická ekonomie 2011, No. 4, pp 526-546.

Některá poselství ze zprávy Mezinárodní organizace práce o vývoji mezd

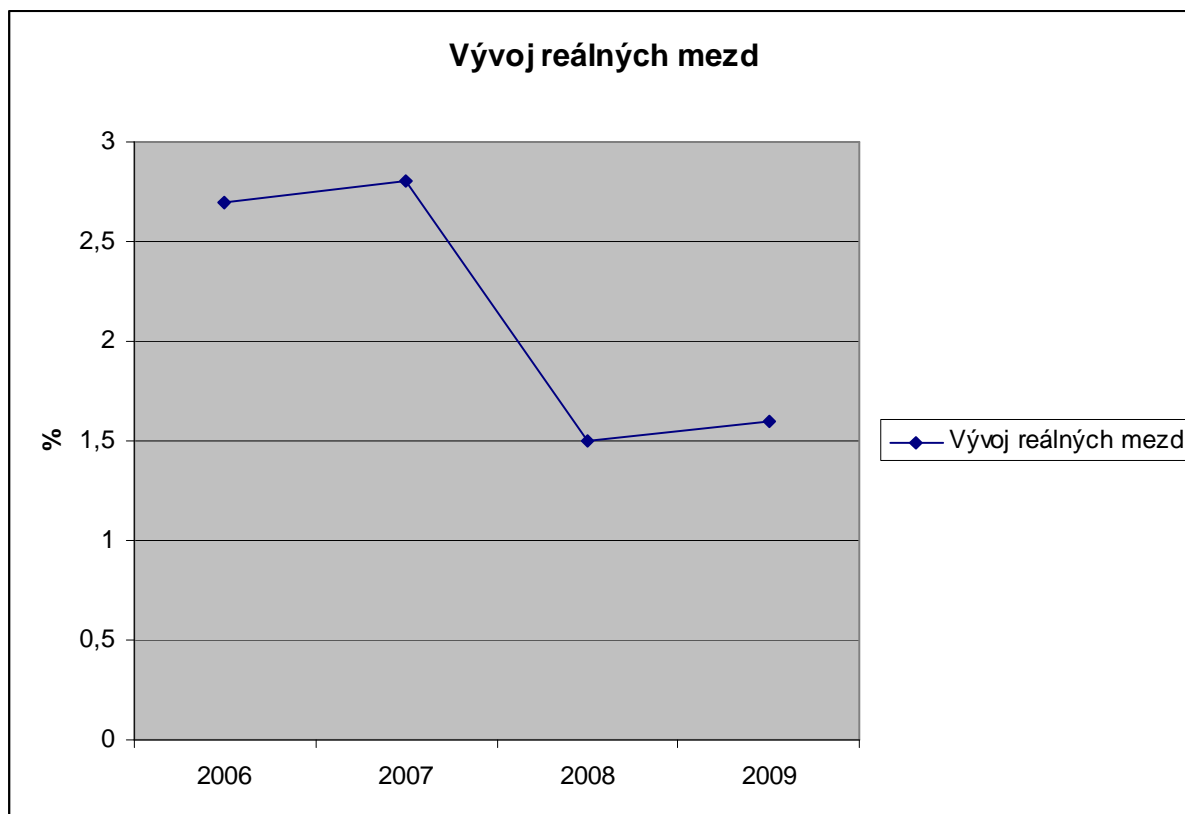
Pavel Janíčko, Martin Janíčko

V nedávných dnech vydala Mezinárodní organizace práce svou pravidelnou zprávu o vývoji mezd v uplynulém období (Global Wage Report 2010-2011) s podtitulem „*Mzdová politika v časech krize*“. Konkrétně se tato zpráva zaměřila na krizovou fázi vývoje světového hospodářství, tj. především na roky 2008-2009. V tomto materiálu lze nalézt nejen mnoho statistických dat týkajících se uvedeného tématu, ale i řadu podnětů a analýz, které poskytují komplexní obrázek o vývoji a úloze mezd v ekonomickém životě vůbec a v krizovém období zvláště. V našem výňatku se soustředíme především na růst reálných mezd, podíl mezd na celkovém produktu a diferenciaci mezd. Z analýzy těchto ukazatelů plyne, že vývoj mezd má stagnující až klesající charakter co do jejich důležitosti v rozdělování bohatství a také že jejich diferenciaci roste.

Vývoj reálných mezd

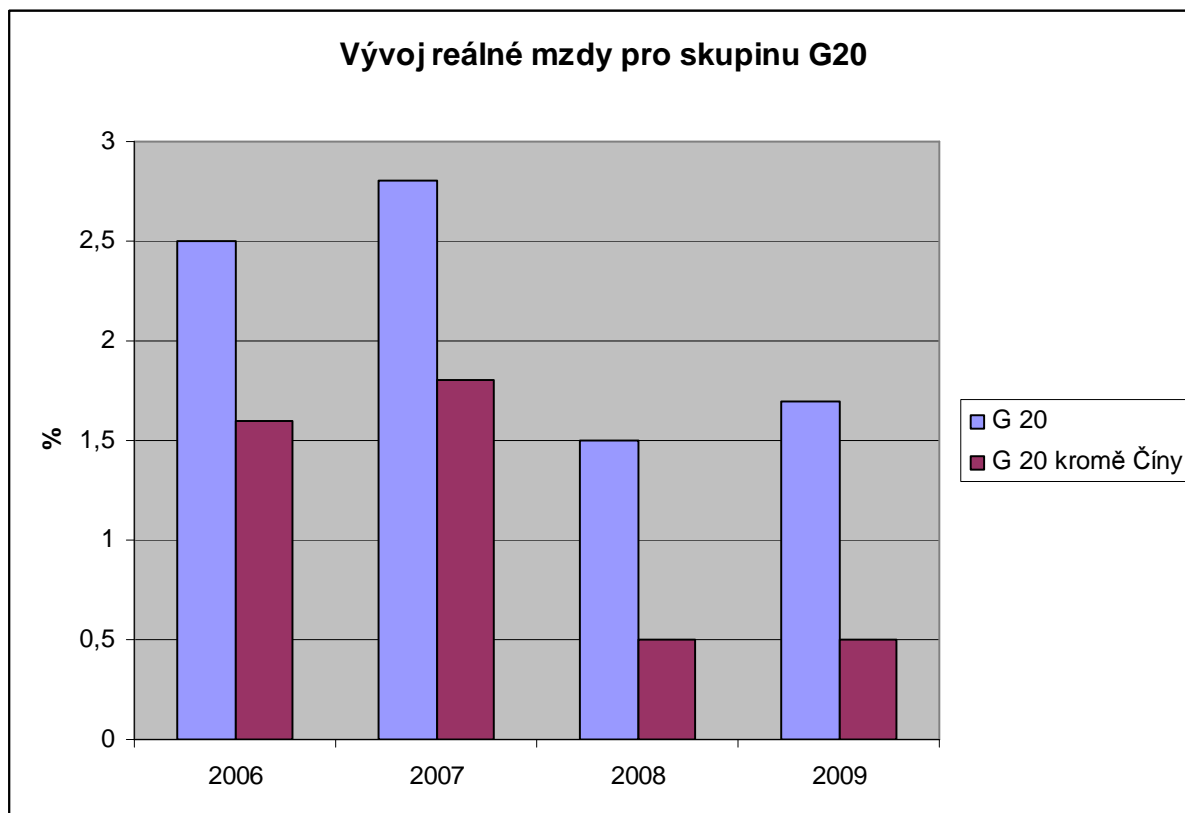
Při hodnocení celkového vývoje můžeme vyjít z následujících údajů:

Graf 1: Růst reálných mezd v letech 2006-2009 (celosvětově)

Komentář k uvedené ilustraci je zřejmý. Vývoj reálných mezd byl velmi výrazně ovlivněn vznikem a průběhem krize. Je vcelku banální dovodit, že krizový vývoj ekonomiky se promítl do snížení růstu (ze 2,8 % v r. 2007 na 1,5 % v r. 2008), o něco podrobnější vysvětlení si zaslouží fakt, že v roce, kdy byl vlastně náraz krize největší, tj. v roce 2009, se pokles růstu mezd v zásadě zastavil. Tento jev je vysvětlován tím, že krize zároveň přispěla k poklesu inflačních tlaků, a tím přispěla k nižšímu propadu reálných mzdových hodnot. Uvedené údaje mají ovšem jeden velký nedostatek - popisují globální vývoj z hlediska celého světa nejsou z nich patrné někdy velmi významné difference mezi státy a regiony. Lepší orientaci z tohoto hlediska proto poskytuje následující zobrazení:

Graf 2: Vývoj reálné mzdy pro skupinu G20*

*G20: Argentina, Austrálie, Brazílie, Kanada, Čína, Francie, Německo, Indie, Indonésie, Itálie, Japonsko, Mexiko, Rusko, Saúdská Arábie, JAR, Jižní Korea, Turecko, VB, USA, EU

Vývoj v rámci skupiny G20 (dvaceti nejvyspělejších a největších ekonomik světa se celkově nijak výrazně neliší od celosvětového průměru. Nicméně oddělíme-li vývoj v Číně, dostáváme poněkud odlišný obrázek, „zbytek“ této skupiny zaznamenal výrazně vyšší pád růstu reálných mezd, neboli je evidentní, že čínská ekonomika hrála roli „stabilizátora“ celosvětové poptávky v nedávných krizových výkyvech.

Ještě názornější jsou tyto difference při bližším pohledu. Vybereme-li z celkového souhrnu G20 několik nejvyspělejších zemí a oblastí (EU 15, USA), pak je obrázek ještě smutnější. V roce 2008 došlo dokonce k propadu reálných mezd o 0,5 % následovaném jen velmi skromným zvýšením v následujícím roce o 0,6 %. V samotných USA pak byl pokles v roce 2008 (vůči roku předchozímu) ještě vyšší, a to -1,1 %, přičemž v r. 2009 se růst vrátil do kladných čísel (+1,1 %). Podobně tristní byl vývoj v zemích střední a východní Evropy s tím rozdílem, že propad mezd nastal s mírným zpožděním až v r. 2009 (-0,1 %).

Vývoj podílu mezd na celkovém produktu

Signifikantní veličinou z hlediska posouzení vývoje mezd, ale zvláště z hlediska posouzení hlubších příčin krizového vývoje ekonomiky zejména pokud jde o vliv poklesu celkové poptávky na ekonomický růst, je informace o podílu mezd na celkovém produktu. Nejde ani tak o jejich absolutní úroveň, ale především o vývojové trendy, kde jsou patrné charakteristické společné „jmenovatele“ pro všechny tzv. vyspělé státy.

Tabulka 1.: Vývoj podílu mezd* na celkovém produktu

Země	1980-85	2004-2007
ČR	70,0	49,9
Dánsko	69,0	69,4
Francie	68,2	66,2
Irsko	59,4	45,9
Itálie	55,4	53,0
Německo	71,4	65,5
Španělsko	56,4	57,4
Švédsko	75,8	69,0
VB	64,3	66,9
USA	65,8	63,7
Japonsko	57,3	56,3
Mexiko	38,5	29,9

* kromě odvětví peněžnictví, obchodu s realitami a dalších obchodních aktivit

Tato tabulka celkem přesvědčivě dokumentuje, že rozhodující tendencí uplynulých desetiletí počínaje 80. léty minulého století byl pokles podílu mezd na celkovém produktu, resp. důchodu. Tento pokles je ještě zvýrazněn zde použitou metodikou, kde jsou vzaty v úvahu mzdové náklady v odvětvích „produktivní“ sféry a jsou vyloučena odvětví „obslužná“ jako je peněžnictví, obchod s realitami a další obchodní aktivity. Tento model lépe ilustruje vývoj v reálné ekonomice. Z uvedených dat je patrné, že ve dvou dekádách od 80. let minulého století se stal téměř pravidlem pokles podílu mezd na celkových příjmech společnosti a vzestup podílu důchodů pocházejících z využití kapitálu, ale i příjmů sociálního typu. V uvedeném materiálu jsou jmenovány následující příčiny tohoto vývoje:

- zavádění nových technologií
- efekty globalizace
- rostoucí vliv finančních institucí
- klesající vliv institucí pracovního trhu

Jinými slovy kromě objektivních procesů souvisejících s rozvojem výrobní a technologické základny a mezinárodní kooperace je trend snižování podílu mezd důsledkem masivního rozvoje „odvětví“ kapitálových a finančních transakcí, které jsou stále více mimo reálnou ekonomiku a stále více mají spekulativní charakter. Jejich expanze potlačuje reálnou ekonomiku jako celek a samozřejmě i podíl mezd v této ekonomice realizovaný. Znamená to zároveň, že celkové rozdělování produktu a z něho plynoucích důchodů stále více deformuje bublina finančního a spekulativního kapitálu, jež se projevuje nejen v růstu nemzdových typů příjmů, ale i v extrémních růstech mezd a platů ve sférách typu bankovníctví a peněžnictví.

Navíc je symptomatické, že k velkému poklesu podílu mezd došlo v zemích po tzv. transformaci, kde byl boom příjmů v peněžních sektorech a růst i dalších nepracovních příjmů ve srovnání s minulostí největší. Není tedy náhodou, jak vysoký pokles podílu mezd zaznamenala ČR a propadla se i pod úroveň většiny zemí EU a dokonce pod úroveň USA. Dostáváme se do skupiny méně rozvinutých zemí typu Mexika.

Diferenciace mezd

Obdobný obrázek poskytuje i celosvětový vývoj pokud jde o mzdovou diferenciaci. Předložená zpráva hodnotí tuto situaci jasně: „Globální trendy pokud jde o mzdy, mohou být charakterizovány rychlým nárůstem mezd na vrcholku příjmového rozložení a stagnací mezd ve středu či na konci příjmového žebříčku“. Ilustrací k tomu je následující tabulka:

Tabulka 2: Změna mzdové nerovnosti (srovnávanými obdobími jsou periody 1995-2000 a 2007-2008)

	procentní změna podílu 9. a 1. decilu*
Česká republika	+28,5
Belgie	+7,1
Finsko	+10,7
Kanada	+ 14,3
Irsko	+ 17,8
Dánsko	+ 21,4
USA	+ 35,7
VB	+ 38,2

• 9. decil: 10 % osob s nejvyššími příjmy, 1. decil: 10 % osob s nejnižšími příjmy

Jak je patrné z těchto údajů, převládajícím trendem v uplynulém dvacetiletí byl nárůst mzdové diferenciace. Není asi příliš překvapující, že v určitém smyslu „tahouny“ tohoto pohybu, alespoň co se týče vyspělých zemí, byly USA a Velká Británie, neboli země reprezentující tzv. anglosaský model kapitalismu s jeho slabou rolí státu a s tím spojených regulačních mechanismů. I tato skutečnost je uváděna jako jedna z příčin vzniku tzv. bankovní či hypoteční krize. Je neradostnou skutečností, že v závěsu za těmito průkopníky neregulovaného kapitalismu se ocitla Česká republika, kde rovněž můžeme zaznamenat vysoký růst mzdové diferenciace. Není bez zajímavosti, že zdaleka největší pokles mzdové diferenciace z daného vzorku země zaznamenala Venezuela. Zřejmě lze tedy najít typy politik, které mohou efektivně předcházet či napravovat důsledky neúměrné sociální diferenciace.

Obdobně vyznívá i vývoj z hlediska podílu tzv. nízkých mezd na celkovém mzdovém vějíři. Podle metodiky MOP je za „nízkou mzdu“ považována taková mzda, která je nižší než 2/3 hodnoty mzdového mediánu pro všechna odvětví.

Tabulka 3: Změna podílu příjemců „nízké“ mzdy (srovnávanými obdobími jsou periody 1995-2000 a 2007-2008)

	Změna v %
Česká republika	100
VB	14,3
Belgie	21,4
Španělsko	28,5
Švédsko	35,7
Rakousko	50,0
Irsko	92,9
Dánsko	185,2
Polsko	200,0
Německo	207,1
USA	- 14,3

V uvedeném období je i vývoj tohoto ukazatele jasným signálem narůstající sociální diferenciace. Růst podílu nízkých mezd je v poměrně překvapivém rozsahu typické zejména pro země, které si v předchozích historických údobích (od konce 2. sv. války) udržovaly poměrně rozvinutý a extrémům předcházející systém. Typické je to pro Německo a Dánsko, v menší míře se tento proces projevil v Rakousku a Švédsku. Tentokrát naopak v anglosaských zemích nebyl tento typ změny tak výrazný, dokonce v USA došlo k určitému poklesu příjemců s nízkými příjmy. Tento fakt znovu napovídá, že mzdová diferenciace je v těchto zemích tažena spíše růstem vysokopříjmových příjemců mezd (kteří tolik nezvyšovali medián) a také to, že podíl nízkopříjmových byl už v předešlých obdobích vysoký. Setrvalou komponentou těchto přehledů je i charakteristický vývoj v „transformovaných“ zemích, kdy v České republice a Polsku (které byly v daném vzorku sledovány) došlo k výraznému nárůstu podílu nízkých mezd.

Celkově zpráva MOP potvrzuje základní tendence ve vývoji mezd v předkrizovém a krizovém období, jejichž podstatou je oslabování pozice lidí závislých na mzdách a především těch, kteří jsou na nižších stupních mzdových žebříčků. Připomeňme si ještě, že takovýto vývoj není jen důsledkem krize, ale i jednou z jejích příčin. Mzdy (a především mzdy na „průměrné“ úrovni, nikoliv extrémně nadprůměrné mzdy, které jsou

realizovány za luxus) stále představují rozhodující část celkové poptávky a jejich ohrožení je zároveň „antistimulem“ ekonomického růstu a tedy „prokrizovým“ momentem.

Literatura

Kol. aut. (2010): *Global Wage Report 2010/11: Wage policies in times of crisis*. Ženeva, International Labour Office.

2. Diskusní materiály

Euro může padnout

Jan Zeman

Krise eurozóny od roku 2008 drtivě narůstá. Koncem roku 2011 se začíná připouštět, že se euróza může rozpadnout a euro padnout. Překvapení? Nikoliv. Jde jen o důsledek zákonů kapitalismu a diletantského zavádění eura před řadou let.

Když si zavzpomínám na svá studia, učitelé na Vysoké škole ekonomické (VŠE) nám koncem 70. let k tehdejší evropské integraci říkali asi toto: „*Evropská unie (EU) úspěšně vytvořila celní unii a buduje unii hospodářskou. Pokud se jí podaří vytvořit skutečnou hospodářskou unii, z hlediska finančních i odvětvových politik, může pomýšlet na dovršení integrace formou měnové unie, společné měny. V žádném případě nemůže zavádět společnou měnu, aniž by dovršila hospodářskou integraci a měla všechny členské státy srovnatelně rozvinuté.*“

Když EU na sklonku 20. století zaváděla euro, mnozí ekonomové v USA se tomu divili. „*Zavádět euro v situaci, kdy členské státy EU jsou rozdílně rozvinuté a k plné hospodářské integraci mají daleko? To je přece ekonomický nesmysl!*“

Přesně to ale začalo vedení EU uskutečňovat. V roce 1999 přišlo euro jako bezhotovostní měna, v roce 2002 i euro jako papírové a kovové peníze. Velký politický a prestižní projekt byl pojat jako nástroj evropské integrace, nikoliv jako její logické dovršení. I oficiální fanfáry hlásaly, že jde o zásadní nástroj integrace EU.

Zavedení eura bylo hrubou chybou EU(?!)

Byli moji učitelé na VŠE i američtí ekonomové ideologicky zaujatí a obávali se sílící konkurence EU? Je možné, že ano. V každém případě ale tito kritikové chybného projektu společné evropské měny uvažovali ekonomicky velmi racionálně.

I dnes, mnoho let po zavedení eura, má EU k hospodářské unii daleko. Společná energetická politika? To snad nemyslíte vážně! Nejde samozřejmě jen o lítou válku o mírové využívání jaderné energie. Podmínky pro rozvoj energetiky mají různé státy různé. Společná zemědělská politika? Je i není. Hlavně jde o hodně velký malér v mnoha směrech. Otázkou je, zda nedělá víc škod než užítku. Společná dopravní politika? Je i není, byť oficiálně je hodnocena dobře. Společná ekologická politika? Je značně rozvinutá a je prý i vcelku úspěšná. Ale mnoho vážných problémů trvá a proti rychle rostoucí hrozbě překročení globálního prahu nenapravitelných klimatických změn není s to nic účinnějšího podniknout, mimo jiné pro neschopnost prosazovat společnou efektivní proekologickou dopravní a energetickou politiku. Společná daňová politika? Jen dílčí sladění nepřímých daní. Řada zemí EU ke své škodě praktikuje daňový dumping. Společná fiskální politika? EU sice stanovila hranici přípustného zadlužení 60 % hrubého domácího produktu (HDP), ale kolik členských států EU tuto hranici dodržuje? Právní stát nebo byrokratický moloch? Vymáhání práva EU patří tradičně k obtížným činnostem Bruselu, přitom k vážným příčinám patří i enormní složitost práva EU včetně množství výjimek z něj. Ano, přijímání a zavádění nejrůznějších směrnic a nařízení EU pohlcuje značnou část kapacit ústředních orgánů státní správy jednotlivých členských států EU a nejednou vyvolává nevoli. Že nemáte moře a námořní flotilu? Stejně příslušnou směrnicí o námořní plavbě musíte uzákonit!

Ve výčtu defektů společné hospodářské politiky EU bych mohl dlouho pokračovat. Nechci diskutovat, zda společná hospodářská politika v době zavádění eura byla lepší či horší než dnes. Jisté je, že byla zjevně nedostatečná, aby opravňovala zavedení společné měny. Navíc trpěla podivné věci.

EU trpěla vládě Irsko, aby se na 100 % zaručila soukromým irským bankám za jejich dluhy. Sekaly je tudíž neodpovědně ve velkém, až se přivedly do bankrotového stavu. Ten přenesly na irský stát. Státem chráněné bankovní mafiánství? Dá se to tak nazvat. Místo aby se ony velké neodpovědné soukromé banky nechali zkrachovat, byly zachráněny z peněz daňových poplatníků nejen irských. Byla to drahá záchrana, nejen pro Irsko.

Zřejmě chybný vstup ekonomicky slabého Řecka do EU na přání USA vážně poškodil beztak slabou řeckou ekonomiku. Založil její nezdravý vývoj. Přesto, opět na nátlak USA, EU přijala Řecko i do eurozóny, na základě zjevně zfalšovaných statistik. Falšovat je Řecko pomáhala banka Goldman Sachs z USA. Eurostat i Evropský účetní dvůr zde prokázaly zjevnou neschopnost.

Stalo se, co se muselo stát. Řecko hrozí státní bankrot a pokrytecké řeči o líných Řecích na tom nic nezmění. Přispěla k tomu i pro řecké veřejné rozpočty velmi drahá letní olympiáda v Athénách v roce 2004 a dlouhodobě

relativně druhé nejvyšší náklady na zbrojení v EU, vzhledem k trvajícím územním sporům se sousedním Tureckem. To jsou ale skutečnosti známé, Slabým mužem eurozóny se ukazovalo od počátku i Portugalsko. Dnes jsou ale ve vážných dluhových potížích i velké ekonomiky EU jako je Španělsko, Itálie a dokonce a prostřednictvím množství velkých toxických aktiv těchto států včetně Řecka ve francouzských bankách i Francie. Špatná situace je i nejsilnější ekonomiky EU Německa, která se navíc v roce 2011 významně zhoršuje zahájením odstavováním jaderných elektráren a tím i prohlubováním energetické a klimatické krize nejen v Německu.

Tragická reakce na ekonomickou krizi

Klasické keynesiánství, prováděné v kapitalistické Evropě po Keynesově smrti v roce 1946, hlásalo, že deficitní hospodaření veřejných rozpočtů je prospěšné v dobách krize. Vzniklé dluhy se mají splácet i s úroky v dobách konjunktury. Problém je, že v praxi se dluhy dělaly jak v době krize, tak v době konjunktury, zadlužení veřejných rozpočtů mnoha členských států EU rostlo nejen absolutně, ale i relativně a postupně překračovalo tzv. kritickou hranici 60 % HDP.

K tomu přišla velká ekonomická krize. Ekonomické krize jsou sice zákonitou součástí kapitalistického rozvoje. Velká ekonomická krize let 2008/09 ale měla významná specifika. Jejím prologem byl krach hypotečního trhu USA a největší investiční banky světa Lehman Brothers v USA v srpnu 2008. Kupodivu u ní měly velké vklady především evropské banky a podniky. Že měla výborný audit, by nemělo překvapovat, resp. bonitu firem podle auditu hodnotí jen naivka.

Velkou ničivost ekonomické krize 2008/09 umožnilo zrušení důležitých zákonů regulujících finanční trhy, které zavedl v roce 1934 prezident D. Roosevelt, vládou R. Reagana počátkem 80. let. R. Reagan tak otevřel cestu ke kasínovému kapitalismu. Vznikají malé, střední i velké spekulativní bubliny, které nutně praskají a dochází ke krizovým otřesům. Krize vypukla jako hypoteční. Následně se přelila do bank a začala krize bankovní. Banky své velké problémy řešily zásadním zhoršením úvěrování reálné ekonomiky a tak ji rychle přivedly do hluboké ekonomické krize. V hluboké krizi se velmi rychle ocitla celá ekonomika USA. Navíc USA svou krizi úspěšně vyvezly do zemí EU. Již v září 2008 z USA dovezená ekonomická krize zachvátila členské státy EU. Již v říjnu 2008 ekonomická krize zachvátila i ekonomiku ČR, byť vláda mnoho měsíců tvrdila, že ČR žádná krize nehrozí. V EU jen Polsko nespadlo do recese.

Krize samozřejmě tím, že zvyšuje výdaje veřejných rozpočtů a snižuje jejich příjmy. Tím urychluje růst zadlužení postižených zemí. Přesto krize nemusela mít pro euro fatální následky, kdyby vlády postižených vyspělých kapitalistických států neuplatňovaly filosofii, že mají ohrožené tak velké banky, že je nemohou nechat zkrachovat. Na jejich záchranu USA do nich „nalily“ stovky miliard USD a státy EU stovky miliard eur. I když část takto podpořených bank poskytnutou pomoc postupně splácí, dluhy USA i států EU prudce narostly. Ukázalo se, že mnohé vlády, mimo jiné i zemí eurozóny, své státy zadlužily natolik, že nejsou s to dluhy splácet. To je voda na mlýn spekulantům se státními obligacemi. Velcí spekulanti začali útočit na státní obligace jednotlivých silně zadlužených států EU a zvyšovat výši úroků na ně. Cena státních dluhopisů, požadovaný úrok, na finančních trzích šplhala postupně až k magické hranici 7 %, který signalizuje bankrotový stav příslušného státu. První obětí bylo Irsko, druhou Řecko, vážně ohroženo je Portugalsko, Španělsko a nejnověji i Itálie, ekonomicky třetí nejsilnější země eurozóny. Její státní dluh činí asi 120 % jejího HDP.

Problémy eurovalu

EU se rozhodla pomoci svým po uši zadluženým členským státům. Logicky žádá, aby předlužené členské státy zvyšovaly příjmy a snižovaly výdaje svých veřejných rozpočtů. Na to váže poskytování mimořádné pomoci v podobě úvěrů.

První balíček pomoci zadluženému Řecku činil 100 mld. eur, druhý 200 mld. eur. Je to hodně. Přitom není vůbec jisté, zda bude stačit. K tomu vedení EU zřídilo záchranný měnový val, tzv. euroval. První euroval měl 440 mld. eur, druhý má již 780 mld. eur. Ani to nestačí. V listopadu 2011 se zvyšuje na 1 000 mld. eur, protože se čeká tažení spekulantů proti státním obligacím Španělska a Itálie. Jde o velmi vysoké částky. Zda budou stačit, není ale vůbec jisté.

Drastické úspory, škrty ve veřejných rozpočtech, uplatňované v Řecku, ale v menším rozsahu i v dalších státech EU, vyvolávají masové protesty. Protestní demonstrace jsou na denním pořádku, rychle přibývá stávek, zejména v neohroženějším veřejném sektoru. V Řecku došlo i k řadě generálních stávek. Není divu. Snižováním počtu pracovníků ve veřejném sektoru a snižováním mezd zbývajícím, zvyšováním nepřímých daní a tím i cen, omezováním financování školství, zdravotnictví, kultury ad. obyvatelstvo příslušných států chudne a příslušné státy vrhá do hluboké ekonomické krize. Vysoké příjmy horního 1 % občanů přitom zůstávají nedotčeny, stejně tak plýtvání ve veřejném sektoru.

Drastické úspory, vnučené Řecku co by lék, se staly pro Řecko zjevně smrtící. Mohou být ale smrtící i pro euro. Bude-li se tvrdě šetřit na veřejných výdajích, zejména na těch 90 % dole, vyvolá se nová ekonomická a významně prohloubí i sociální krize. Budou ještě mnohem ničivější než ty z let 2008/09. Můžou skončit až rozpadem příslušných států. Pokud se do ekonomiky pustí další a další peníze, bude sice krátkodobě oživena, ale dále se zásadně zvýší zadlužení příslušných států, roztočí inflace a nakonec přivedou euro k bankrotu.

Požadavek, aby na bankrotářskou politiku velkých soukromých bank přispívaly chudé státy, vyvolal v nich bouři nevole. Na Slovensku kvůli eurovalu 2 v říjnu 2011 padla pravicová vláda I. Radičové. Následovat budou předčasné volby. Euroval 2 byl ale po té schválen. Drastické úspory zlomily v listopadu 2011 vaz vládě Řecka, podobně Itálie. Na jejich místo nastoupí vlády vedené technokraty, zřejmě do předčasných voleb.

V řešení stávající hluboké krize eura a eurozóny větší rozum chybí. Vstup malého a ekonomicky slabého Estonska do eurozóny k 1. 1. 2011, tj. v době, kdy již euro procházelo těžkou krizí, připomíná nasazení si oprátky na krk. Velké oslavy přijetí eura v Tallinu ale naznačují, že si toho v Estonsku nebyl nikdo vědom.

Státní bankrot Řecka

Koncem října 2011 krizí eura těžce zmítaná EU učinila historické rozhodnutí. Vedení eurozóny a v zásadě i celé EU se rozhodlo pro regulovaný státní bankrot Řecka. Donutilo souhlasit bankovní sektor s odpuštěním 50 % státního dluhu Řecka. Banky, hlavní věřitelé Řecka, na to kývnuły zřejmě s vědomím, jež dluh je nesplacitelný tak jako tak. Část řeckých dluhů se jim mezitím zřejmě podařilo převést na veřejný sektor.

Tvrdím, že jde o krok správným směrem. Pokud by se dál velkým soukromým bankám hradily jejich soukromé dluhy z veřejných rozpočtů, sekaly by je dál a přivedly by eurozónu brzy k bankrotu. Nyní snad velké soukromé banky budou půjčovat rozvážněji.

Obavy, že tak bude Řecko stimulováno k tvorbě nových dluhů, přehlídí jednu podstatnou věc: bankrot bude i pro Řecko drahý, neboť asi třetinu dluhů Řecka tvoří půjčky řeckých subjektů. Na odepsání 50 % řeckých dluhů se tudíž řecké subjekty budou podílet asi třetinou.

Současně vyvstává řada nových problémů:

1) Podle mnohých ekonomů odepsání 50 % státních dluhů Řecka nestačí, nutné je odepsat 60 – 70 % státních dluhů Řecka. Na další odpis řeckých dluhů může samozřejmě v budoucnu ještě dojít.

Mám za to, že pomoc formou odkupu státních dluhopisů k omezení tlaku spekulantů na růst úroků ze státních dluhopisů je zjevně neefektivní. Lepší je regulovaný státní bankrot, byť z toho může leckomu naběhnout husí kůže,

2) Řecko zůstává ekonomicky nekonkurenceschopné. Pro změnu této situace se nic podstatného neudělalo. Naopak, drastické úspory vnučené Řecku jako podmínka rozsáhlé úvěrové pomoci (110 mld. euro) srazily Řecko do hluboké ekonomické krize. HDP Řecka v důsledku drastických úspor klesl zatím o 5-6 %, ale pokles bude podle všeho ještě podstatně vyšší, o růstu nezaměstnanosti a sociálních konfliktů včetně řady generálních stávek proti tvrdým úsporným opatřením nemluvě.

Přitom Řecko má relativně druhé nejvyšší náklady na zbrojení a nakupuje ve velkém další velké vojenské lodě a jinou vojenskou techniku za miliardy USD,

3) Nelze podceňovat samotný fakt členství Řecka v eurozóně jako činitele vyřazující nástroje měnové politiky z nástrojů státní hospodářské politiky. Kolísání kursů jednotlivých národních měn je sice obvykle výsledek spekulací na finančních trzích, včetně organizovaných honů na měnu, ale na druhé straně mohou přispívat k řešení vážných ekonomických problémů příslušných států, byť nejde o řešení levné. Zásadním problémem ale je, že Řecko a podobně všechny ostatní státy vstupem do eurozóny tento nástroj regulace svých ekonomik ztratily,

4) Pokud velké soukromé banky začnou půjčovat odpovědněji, bude to znamenat eskalaci úvěrové krize. V mnoha případech budou chtít podstatně vyšší úroky, v řadě případů nepůjčí vůbec. Ekonomická krize se tak dále významně prohloubí. Cesta plnou parou eura ke krachu formou sanace dluhů soukromých velkobank z peněz daňových poplatníků se může změnit na cestu k bankrotu eura cestou tvrdé restriktivní úvěrové politiky velkých soukromých bank.

Státní banky komerčního typu mohou jen svou činností omezovat kvůli soukromých bank, přitom by neměly poskytovat inflační peníze. Některé státy EU ale žádné státní či polostátní komerční banky nemají, podobně jako ČR.

Takové a podobné poznámky jsem měl napsané ve chvíli, kdy jsem vyslechl rozsáhlý rozhovor s předním polským ekonomem G. Kolodkem v polské televizi. Jeho úvahy se ubíraly stejným směrem. Připsal jsem si jen: „EU si řízeným bankrotem Řecka koupila čas. Nad jeho využitím visí velký otazník.“

Ústup od eura jako lék (!)

Existují známé cesty, jak zlepšit veřejné finance. Jde zejména o:

- 1) Snížení nákladů na zbrojení, ze zemí eurozóny aktuálně zvláště v Řecku, ale také ve Francii a v dalších státech, a další rozumné úspory ve veřejných rozpočtech,
- 2) Zavádění progresivních daní z příjmů a z majetku na místo snižování jejich progresu těchto daní,
- 3) Na úrovni EU existují rozsáhlé rezervy v podobě podstatně harmoničtější hospodářské politiky EU. Vzhledem k sobectví jednotlivých členských států EU ale nejsou snadno ani rychle mobilizovatelné,
- 4) Není pravděpodobné, že by stávající nemocná eurozóna a EU byla s to čelit na jedné straně tlaku stále dominujícího, byť ekonomicky reálně zbankrotovaného US dolaru, na druhé straně sílící čínské konkurenci.

Výše uvedené úspory 1-2 jsou ale zjevně mimo realitu vedení EU a většiny vlád členských států EU, ovládaných většinou neoliberální ekonomii, sloužících velkému finančnímu kapitálu až do roztrhání těla. A to i v situaci, kdy mohou přivést euro a možná i své země k bankrotu. Navíc povinný souhlas všech členských států EU ji činí prakticky legislativně neprůchodnou.

Nelze se ale vrátit ke keynessovské politice jednak:

- 1) pro hlubokou strukturální krizi, rozsahem srovnatelnou se strukturálními krizemi 70. let, které do značné míry keynesovskou regulaci potopily,
- 2) pro její karikování v minulém vývoji. Nejde dost dobře pokračovat v masovém zadlužování členských států EU bez hrozby jejich spíše rychlého než pomalého bankrotu a pádu eura.

Tisknout inflační peníze bez větší vlastní újmy můžou jen USA, dokud jim to svět bude trpět. Je třeba přitom vidět, že jedním z důvodů přepadení a následně okupace Iráku bylo rozhodnutí iráckého prezidenta S. Husajna žádat za vyváženou ropu platby v eurech, nikoliv v dosud obvyklých USD.

Je tu i zásadní problém nerovnoměrného vývoje jednotlivých ekonomiky vyspělých kapitalistických států, který plodí v rámci EU vážné nerovnováhy. Není snadné je překonávat. Nejen v EU, ale také v eurozóně jsou země ekonomicky značně různě rozvinuté, silné i slabé, se značně rozdílnou hospodářskou politikou a také se značně rozdílnou mírou zadlužení věcného i finančního.

Vývoj eura bude jistě ovlivňovat celá řada faktorů. I když u mnohých z nich jsou značné nejistoty, zdá se, že vzhledem k celkovému předlužení EU a zejména některých členských států EU vedení eurozóny a EU nemá moc na vybranou. V dalším vývoji se zřejmě uplatní:

- 1) Obrana eura „za každou cenu“, jednak cestou zběsilých úspor na úkor sřetení a dolních vrstev obyvatel i za cenu nové, ještě mnohem ničivější ekonomické a sociální krize členských států EU, dále cestou stupňování intervencí do dluhopisů neměrnými dluhy ohrožených států eurozóny až do krachu eura a živelného rozpadu eurozóny,
- 2) Postupné vystrnadění ekonomicky slabých a silně zadlužených států platících eurem z eurozóny, a to i s rizikem dominového efektu spojeného s pádem eura. Necháme-li stranou, že tzv. lisabonská úmluva výslovně zakazuje členským státům EU opustit eurozónu, lze důvodně předpokládat, že tím krize eurozóny neskončí, že bude eskalovat dál.

Otázkou také je, kdo jsou ti slabí členové eurozóny. Při přísném výběru by asi měly reálnou šanci zůstat v eurozóně jen Německo, Holandsko a Finsko, resp. ostatní jsou buď více či méně vysokým zadlužením ohrožení nebo jsou mimo eurozónu (V. Británie, Dánsko, Švédsko).

- 3) Dohodnout se v eurozóně o opuštění eura a o návratu k národním měnám.

Vím, že jde o politicky velmi horké sousto. Prestiž je prestiž a euro i celá eurozóna nevznikla z reálných potřeb ekonomik členských států EU, ale v rozhodující míře z dominujícího eurohujerství evropských politiků. Šlo v rozhodující míře o politický projekt, byť s velkými ekonomickými dopady. Zásadní otázkou ale je, zda má EU lepší možnost. Při současných velkých rozdílech ekonomik jednotlivých členských států eurozóny včetně různé míry jejich zadlužení a zjevné absenci jednotné hospodářské politiky EU lze totiž těžko předpokládat, že je eurozóna dlouhodoběji udržitelná, že boj za její udržení neudělá podstatně větší škody než bude činit užitek z jejího zachování.

Přímé náklady na rozpuštění eurozóny přitom by nebyly příliš vysoké. Vlastní měnová odluka česko-slovenská stála asi 3 mld. Kč, další náklady představují rozšířené služby směnárny. Značné by byly náklady nepřímé – zejména náklady silnějších spekulacních tlaků na slabší národní měny jednotlivých států EU.

Je třeba přitom konstatovat i nutnost řešit obecnější problémy, nejen ve vztahu ke krizi eurozóny:

- 1) zakázat riskantní spekulace na finančních trzích (hedgeové a jim podobné fondy), tj. vrátit se před deregulací R. Reagana počátkem 80. let 20. století,

Nechají-li vyspělé státy i nadále volné pole působnosti spekulacím na kapitálovém trhu, burzovní spekulanté je nejspíš zničí. Zatím se o tom ale neuvažuje.

- 2) zavést tzv. Tobinovu daň z finančních operací na kapitálovém trhu. Tento požadavek je dnes ještě mnohem aktuálnější, než byla kdykoliv v minulosti. Její zavedení ale, bohužel, nehrozí, protože vesměs neoliberální vlády slouží velkému finančnímu kapitálu až do roztrhání jimi spravovaných zemí.

Rozpuštění eurozóny, jakkoliv politicky extrémně nepopulární, by mohlo zachránit EU před krachem, do kterého jí může stupňující se krize eurozóny přivést. Naopak tvrdošíjné lpění na zachování eurozóny nemusí být a podle všeho nebude úspěšné. Nejspíš skončí jejím živelným rozpadem s nedozírnými následky.

Závěr

Jistě, neznám zdaleka podrobně ekonomiky, finance a dluhy jednotlivých zemí eurozóny, abych mohl uvádět nějaké jednoznačnější závěry. Pozoruji jen rychle eskalující krizi eura, která bez účinného řešení může potopit nejen euro, ale může i vážně oslabit až rozvrátit celou EU. Otázkou je, zda včasný ústup od předčasně vzniklého eura by nezabránil mnohem větším škodám – ekonomické a sociální katastrofě EU. Mám za to, že jde přinejmenším o námět na diskusi. Značka, bez ideové a prestižní předpojatosti.

3. Ohlasy

Aplikácia záverov E. Ostrom pri posúdení skateboardistického projektu v Slovenských podmienkach

Václav Sedláček

Úvod

V roku 2009 sa na Slovensku realizoval projekt, ktorý mal za cieľ zabezpečiť stavbu skateparkov prostredníctvom neformálnych organizácií založených na komunitnom riadení. Výsledky projektu boli zaujímavé, i keď sa nejednalo vo všetkých prípadoch o úspech. Na mieste je analýza tohto projektu a z tohto pohľadu sa zdá dielo Elinor Ostromovej ako vhodná základňa pre posúdenie.

Niekoľko poznámok o diele Elinor Ostromovej

Elinor Ostromová (*1933), americká politologička, ekonómka a ekoložička, je laureátkou Nobelovej ceny za ekonomiu z roku 2009 za prínos k analýze ekonomickej správy, predovšetkým v oblasti obecných zdrojov. Boli vyzdvihnuté jej analýzy spôsobu uplatňovania pravidiel a autority v rôznych sférach. Jej výskumy preukázali, že ekonomická analýza dokáže objasniť ekonomickú povahu mnohých sociálnych organizácií⁴. Je prvou ženou, ktorá túto cenu dostala. Ostromová je radená k inštitucionálnej ekologickej ekonomii (sama o sebe hovorí ako o „new institutionalist“⁵). Za dôležitý faktor efektívnosti správy životného prostredia považuje inštitúcie.

V súvislosti s tým, že Ostromová je prvou ženou, ktorá Nobelovu cenu za ekonomiu získala, je kriticky diskutovaný i jej teoretický vklad, keďže jej hlavný prínos býva nezriedka spájaný so zhromažďovaním prípadových štúdií o správe zdrojov z celého sveta a vyvodzovaní nijak prekvapivých záverov⁶. Po štúdiu časti jej diela⁷ možno súhlasiť, že sa jedná o komparáciu prípadových štúdií. Nepochybne spočíva značná pridaná hodnota v rozdelení jednotlivých prípadov na systémy stabilné a nestabilné a to na základe identifikácie konkrétnych prvkov úspechu či neúspechu vychádzajúc zo škály pravidiel robustnej inštitúcie v CPR podmienkach, ktorú Ostromová navrhuje⁸. Z toho vyplýva povaha jej knihy — dala by sa takmer označiť za návod. Preto keď niektorí argumentujú diskutabilným teoretickým vkladom, je na mieste sa zamyslieť nad možným vkladom pre ekonomickú prax. Domnievam sa, že napr. IO pôsobiaci v rámci projektu ARTI/Cornell v Srí Lanke, nemusí byť brilantným ekonómom, aby mohol preštudovať Ostromovej zrozumiteľnú knihu, pochopiť princípy stability inštitúcie v CPR systéme, aplikovať ich pri svojej práci a pričiniť sa tak o „lepší svet“. Koniec koncov aj táto práca je dôkazom, že keby realizátori projektu Skatehome, študovali Ostromovej prácu, mohli možno uspieť lepšie.

Inštitucionálna ekologická ekonomia vzniká v 90. rokoch a vedľa prác rôznych inštitucionálnych prúdov sa opiera práve o Ostromovej empirické výskumy. Cieľom je nahradenie neoklasických fundamentov hlavného prúdu ekonomie životného prostredia. Dochádza k presunom od cost-benefit analýzy a oceňovania k nachádzaniu vhodných inštitúcií, resp. režimov správy prírodných zdrojov motivujúcich k udržateľnému jednaniu. Inštitúcie (chápané ako zákony, interné normy a zvyky) ovplyvňujú jednanie jednotlivcov a môžu do značnej miery utvárať ich očakávania a ciele, čo možno považovať za zřejmý kontrast s neoklasickou ekonomikou⁹. Za nevyhnutné sa považuje zmapovanie konkrétnej situácie a zapojenie užívateľov zdroja do tvorby pravidiel (2006). To dokladajú i prípady, ktorý budeme bližšie analyzovať v tejto práci.

Ostromová používa empiricko¹⁰-induktívne metódy analýzy, laboratórne experimenty a teóriu hier. V tom podľa niektorých spočíva príťažlivosť jej práce pre nové generácie vedcov ekonomie životného prostredia¹¹. Paradoxne práve v empirickej metóde môžeme vidieť argument proti spochybňovaniu jej teoretického prínosu.

⁴ Uvedené dva prínosy boli ocenené i u druhého laureáta z roku 2009 — Olivera Eatona Williamsona.

⁵ OSTROM, E. 2009. *Governing the commons: the evolution of institutions for collective action*. New York: Cambridge University Press, 2007, 280 s. ISBN 978-0-521-40599-7, str. 29

⁶ ŠIRŮČEK, P. 2010. Nositeľ Nobelovy ceny za ekonomii pro rok 2009. *Politická ekonomie*. 2010, vol. 58, no. 1, s. 130-136. ISSN 0032-3233, str. 130

⁷ *Governing the commons*

⁸ OSTROM, cit. 2, str. 58-88

⁹ SLAVÍKOVÁ, L.; JÍLKOVÁ, J.; KLUVÁNKOVÁ-ORAVSKÁ, T. 2010. Elinor Ostrom - nositeľka Nobelovy ceny za ekonomii a jej prínos pro ekonomii životního prostředí. *Politická ekonomie*. 2010, vol. 60, no. 3, s. 419-423. ISSN 0032-3233, str. 420

¹⁰ Čerpala zo štatistík, ale napr. i zo satelitných snímok.

¹¹ SLAVÍKOVÁ, L.; JÍLKOVÁ, J.; KLUVÁNKOVÁ-ORAVSKÁ, T., cit. 6, str. 419

Ako tvrdí Ostromová: „Some of our empirical findings are consistent with currently accepted theory, while others are anomalous. In fact, are findings are sufficiently puzzling that we are faced with the need to begin the process of formulating a better positive explanation for individual behaviour in CPR situations than currently exists in accepted theories.“¹² Postupne však Ostromová vyvíja vlastnú inštitucionálnu analýzu pre zachytenie základných väzieb (Institutional Analysis and Development Framework, 2006 a iné¹³). Jej zásadný význam podľa Ostromovej spočíva v tom, že sa nejedná o model, lebo tie obsahujú predpoklady a teda môžu opomenúť dôležité faktory. Naopak framework umožňuje zohľadniť všetky premenné, ktoré doteraz ako faktory identifikované boli.

Ostromová prekonáva štandardné poňatie hraníc ekonómie založené iba na osobnom prospechu. Do analýz zahŕňa spravodlivosť, vzájomnú náklonnosť ľudí či pocity príslušnosti k určitej intelektuálnej komunite. Často funguje systém založený na komunitnom vlastníctve, keď vlastnícke práva drží skupina užívateľov schopná vylúčiť ostatných. Tento systém ale nerieši všetky prípady, stačí uviesť príklad zásoby rýb. Vlastnícke práva teda nemusia byť presne vymedzené, zásadnú väzbu k zdroju predstavujú jasné, vopred stanovené pravidlá. Schopnosť komunit CPR efektívne spravovať klesá s ich veľkosťou¹⁴ a s rastom migrácie na danom mieste¹⁵, kedy vzrastá tendencia túto správu opúšťať v prospech súkromných riešení.

Ostromová porovnáva pravidlá stanovené komunitami s pravidlami vytváranými úradníkmi mimo komunitu, umelo a zhora. Jedným z jej záverov je, že komunitná správa CPR môže pri dodržovaní dohôd a pravidiel fungovať.

Otázkou zostáva, či je Ostromovej závery možné aplikovať na problémy celosvetového rozsahu. Podľa Ostromovej je dôležité vyvinúť takú teóriu, ktorá by zahŕňala ako ľudské limity, tak aj odlišnosť špecifických podmienok lokálnych prostredí.¹⁶

Pojem common-pool resource (CPR) a jednotka zdroja

CPR je skratka pre „common-pool resource“, čo je prekladané ako „spoločný zdroj“¹⁷, či „obecný zdroj“¹⁸. Možno sa stretnúť i s pojmom „kolektívne statky“. Početnosť pojmov nás dovádza k potrebe hlbšieho zamyslenia sa nad týmto pojmom.

Jedná sa o prírodné statky ako zásoby rýb, pastviny, lesy, ďalej človekom vytvorené statky ako napr. mosty či parkovacie miesta ale tiež statky, ktoré sú vytvorené človekom, ale čerpajú z prírody ako napr. zavlažovacie systémy. Spotreba CPR je rivalitná, toky úžitkov deliteľné, ale je nákladné niekoho zo spotreby vylúčiť.

Na základe rivality a vylúčiteľnosti zo spotreby, ktoré sa môžu vyskytovať v rôznej miere, rozlišujeme statky verejné, súkromné a zmiešané¹⁹. Zmiešané statky sa ďalej delia na klubové statky (nerivalita+vylúčiteľnosť) a voľné/kolektívne statky (rivalita+nevylúčiteľnosť) Pričom nevylúčiteľnosť treba chápať ako problematickosť ba až technickú nemožnosť vylúčenia, tj. prinajmenšom vysokú nákladnosť²⁰. Vejchodská používa pojmy „voľné/kolektívne statky“ ako ekvivalenty anglických pojmov „open acces“/ „collective goods“²¹. Ostrom pre klubové statky používa pojem „toll goods“ prípadne tiež „club goods“, pre voľné/kolektívne statky pojem „Common-pool resources“²².

Okrem vyššie uvedených troch pojmov tu máme ďalšie dva. Pri tejto nejednoznačnosti je pochopiteľná snaha o zjednotenie pojmov, ktorá bola jedným z dôvodov konferencie v roku 1984²³, ktorej hlavnou témou bola správa „spoločne vlastnených zdrojov“ (šiesty pojem). K tomu pridajme nasledovné tvrdenie Ostromovej:

„nerozlíšenie medzi rivalitou jednotiek zdroja a nerivalitou zdroja samotného v minulosti viedlo k pomýleniu ohľadom vzťahu k „verejným statkom“ (public goods) alebo „kolektívnym statkom“ (collective goods)²⁴.

¹² OSTROM, E. GARDNER, R. WALKER, J. 1994. *Rules, games, and common-pool resources*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994, 369 s. ISBN 0-472-06546-7, str. 5-6, 21

¹³ Dielo *Governing the commons* v 6. kapitole s názvom „A framework for analysis of self-organising and self-governing CPRs“ vyúsťuje do „Framework for analysing institutional choice“.

¹⁴ Negatívny dopad veľkosti skupiny na schopnosť správy ale neplatí vždy, Ostromová uvádza skupiny i s niekoľko tisíc členmi, ktoré boli schopné správu zefektívniť.

¹⁵ Ďalšími premennými sú: minimálny počet účastníkov nutný na dosiahnutie kolektívneho úžitku, používaná diskontná miera, podobnosť záujmov, prítomnosť jedincov so značným vodcovstvom či inými aktívami. Ostrom, str. 188

¹⁶ BELINOVÁ, G. *Prínos E. Ostromovej se zaměřením na správu veřejných statků*. Bakalářská práce. VŠE v Praze. 2011, str. 9

¹⁷ SIRŮČEK, cit. 3, str. 134-135

¹⁸ BELINOVÁ, cit. 13, str. 13

¹⁹ VEJCHODSKÁ, E. 2009. *Ekonomie a politika městského životního prostředí*. Praha: Oeconomica, 2009, 175 s. ISBN 978-80-245-1241-9., str. 37

²⁰ VEJCHODSKÁ, cit. 16, str. 37, OSTROM, (Rules), str. 7

²¹ VEJCHODSKÁ, cit. 16, str. 42

²² OSTROM, E. GARDNER, R. WALKER, J., cit. 9, str. 7

²³ Konferencia organizovaná National Research Council, Belinová, str. 10

²⁴ OSTROM, cit. 2, str.32

Ostromová (alebo vyššie Vejchodská) tu vnáša do terminológie značný zmatok. Píše totiž, že CPR sa líšia od „*public goods or collective goods*“. V tomto momente je ťažké konštatovať, či „*public*“ a „*collective*“ chápe Ostromová ako synonymá alebo ako dve rôzne kategórie. Ostromová to objasňuje v ďalšej vete keď cituje Taylora, ktorý „*recognized the difference between CPR and collective goods*“. Následný citát uvádza, že Taylor stotožňuje pojem „*open access*“ s nevyhlúčiteľnosťou a súčasne konštatuje, že „*public goods*“ nie sú jediné nevyhlúčiteľné statky. Keďže Ostromová uvádzala Taylorov citát pojmom „*collective*“ zatiaľ čo Taylor použil pojem „*public*“ je zrejmé, že Ostromová považuje „*collective goods*“ za synonymum „*public goods*“. Ostromová teda používa inú terminológiu, než Vejchodská. Pre CPR totiž Ostrom pojem „*collective good*“ nepoužíva. Vejchodská používa ako synonymum „*collective good*“ pojem „*open access good*“, lenže ten Taylor používa pre nevyhlúčiteľné statky, teda „*public goods*“ aj CPR.

V tejto práci budeme používať pojem *common-pool resources* – CPR. Skúsme sa ale zamyslieť nad najvhodnejším prekladom tohto pojmu. Sémanticky sa prikláňame pojmu „*kolektívny zdroj*“ a to z dvoch dôvodov. Jednak slovo „*zdroj*“ dobre vyjadruje, že z CPR plynú toky úžitkov – jednotky zdroja. Nejedná sa totiž o statok, ktorý by bol konzumovaný, konzumované sú jednotky z CPR plynúce, a preto je vhodnejšie hovoriť o zdroji než o statku. Slovo „*kolektívny*“ dobre vyjadruje, že zdroj sa vzťahuje k určitému kolektívu, ktorý ho obhospodaruje, čerpá z neho. Naopak pojem „*obecný*“ sa javí ako široký, neviažuci sa k istému okruhu ľudí.

Je ale pravda, že v prípade nefungujúcich systémov správy CPR, má k zdroju prístup ktokoľvek mimo kolektív. Preto by bol zdanlivo vhodný i prívlastok „*voľne prístupný*“ - „*open access*“. To je na jednej strane konkrétnejší výraz než jeho preklad „*voľný*“ a na druhej strane ho Taylor použil pre statky nevyhlúčiteľné zo spotreby, čo je širšia kategória než CPR.

Za priaznivých podmienok môže CPR vyprodukovať maximálny tok jednotiek bez toho aby sa zároveň ohrozil samotný zdroj. Jednotky zdroja sú *toky*, ktoré jednotlivci z CPR, tj. zo *zásoby*, čerpajú. Napríklad kubické metre vody sú jednotky CPR vodného zdroja, či zavlažovacieho systému. Parkovacie miesta sú jednotky garážového domu. Rozlíšenie na zásobu a tok má obzvlášť význam u obnoviteľných zdrojov, kde je možné definovať mieru regenerácie. Pokiaľ priemerná miera čerpania neprekročí priemernú mieru regenerácie, obnoviteľný zdroj je udržateľný v čase. To sa u fyzických statkov prejavuje na jednej strane vzťahom medzi používaním a opotrebením, na druhej strane investíciami do údržby, opráv.²⁵

Efekt vytesnenia a nadmerného užívania sú typické pre CPR ale nie pre verejné statky. Práve rivalita jednotiek zdrojov je dôvodom toho, že sa spotreba jednotiek môže priblížiť maximu produkcie zdroja a dokonca môže viesť až k zničeniu zdroja.²⁶

Jedincov, ktorý čerpajú z CPR jednotky nazýva Ostrom „*appropriators*“, tj. *privlastňovatelia*. V momente keď *privlastňovanie* z určitého CPR začne byť problematické (napr. z dôvodu nadmerného čerpania), lokálni *privlastňovatelia* môžu prestať *udržiavať* zdroj. Bez férového systému *privlastňovania* majú lokálni *privlastňovatelia* nízku motiváciu k trvalému *udržiavaniu* zdroja. Slovo „*udržiavanie*“ (*provision*) tu chápme tak, že je potrebné do CPR aj niečo vkladať, aby mohol byť všetkým *privlastňovateľom* naďalej poskytovaný. V tom spočíva rozdiel oproti verejným statkom. *Užívateľ* verejného statku, ktorý prispieva k *udržiavaniu* verejného statku sa nestará kto ďalší ho užíva, kým je dosť ďalších *užívateľov*, ktorí si delia náklady *udržiavania*. Osoba prispievajúca k *udržiavaniu* CPR sa naopak veľmi stará o to, kto ďalší CPR užíva, kedy a kde, aj keď ostatní k *udržiavaniu* prispievajú.²⁷ „*Provision*“ ale treba chápať aj tak, že niektoré CPR je najprv nutné „*poskytnúť*“, to znamená *zaoberať*, *vybudovať* — ako napr. systém *zavlažovacích kanálov*²⁸ či *skatepark*.

Príklad CPR: skatepark

Vezmime do úvahy skatepark — asfaltovú či betónovú plochu so špeciálnymi prekážkami, určenú pre skateboarding. Za určitých podmienok sa jedná o CPR podobne ako most či parkovisko, lebo spotreba skateparku je rivalitná, toky úžitkov (odjazdených človeko-hodín) sú deliteľné. Otázne je, či je nákladné niekoho zo spotreby vylúčiť. V podstate by to bolo možné realizovať oplotením skateparku a zamestnaním strážcu. A to či už štátom, alebo firmou. Lenže zamestnávať strážcu aby strážil skatepark, z ktorého príjmy môžu byť v podmienkach menších miest veľmi nízke, možno označiť ako relatívne nákladné. Možno by to bolo v rámci väčších športových komplexov. Z dôvodu nízkych príjmov takisto zriedka uvidíme, že by bol skatepark prevádzkovaný firmou. Príjmy nie je možné zásadne zvyšovať, lebo *privlastňovateľmi* sú väčšinou mladí ľudia, ktorí by príliš vysokú cenu neboli schopní zaplatiť.

²⁵ OSTROM, cit. 2, str. 30

²⁶ OSTROM, cit. 2, str.32

²⁷ OSTROM, cit. 2, str. 33 a poznámka pod čiarou č. 5

²⁸ OSTROM, E. GARDNER, R. WALKER, J., cit. 9, str. 14

Aplikácia Ostromovej zistení na skateboardistický projekt v Slovenských podmienkach

Práve sme konštatovali, že skatepark možno považovať za CPR. Ostrom vo svojej knihe v kapitole 5 pojednáva o nestabilných systémoch CPR, pričom uvádza príklad oblasti Gal Oya na Srí Lanke, kde našli cestu, ktorá viedla k zlepšeniu situácie, i keď systém stále nie je stabilný. Projekt, ktorý Ostrom popisuje veľmi pripomína projekt Skatehome, ktorý prebehol na Slovensku v roku 2009 a mal za cieľ pomáhať skateboardistom pri získavaní skateparkov. Preto v nasledujúcom texte porovnáme tieto dva projekty a pokúsime sa vyvodiť závery o projekte Skatehome, predovšetkým čo bolo na projekte problematické a malo (pokiaľ mohlo) byť inak, aby došlo k lepším výsledkom. To je v podstate to, čo okrem iného Ostromovej IAD framework umožňuje — porovnávanie prípadových štúdií, ich hodnotenie a navrhovanie zlepšení²⁹.

Projekt Gal Oya (Srí Lanka)

Problém³⁰ spočíval v zavlažovaní ryžových polí. Pri pestovaní ryže je najpodstatnejším faktorom rozloha zavlaženej pôdy. Zavlažovacia kanály existovali už v dávnych dobách, ale boli zanedbané. Z prostriedkov zahraničnej pomoci bola snaha financovať projekty na ich obnovu. Tie počítali, že po ich realizácii sa dopestujú dve úrody ročne. To sa na značnej časti plochy nepodarilo a dopestovala sa len jedna úroda. Ryža je senzitívna na nedostatok vody a nesenzitívna na jej prebytok. Čím viac zaleje farmár ryžové pole, tým viac si ušetrí prácu s trhaním buriny. Preto má každý farmár motiváciu čerpať toľko vody koľko sa len dá. Naopak, plány závlahových inžinierov vychádzali z toho, že s vodou sa bude zaobchádzať ako so vzácnym statkom, a že budú vymáhané prísne pravidlá alokácie. Ani jedna podmienka ale nebola splnená.

V dobe, ktorej sa popisovaný projekt týka, mali kompetenciu pridelenú úradníci závlahového oddelenia (Irrigation Department — ID), medzi nimi i závlahoví inžinieri. Tí mali z povahy systému malú motiváciu starať sa údržbu už vystavaných systémov, väčší úžitok im prinášalo schvaľovanie výstavby nových stavieb. Zavlažovacia sústava tak bola značne zanedbaná. Zo strany farmárov dochádzalo k porušovaniu pravidiel, miestami k násilnostiam, vymáhanie pravidiel bolo neúčinné. Uvedené fakty viedli k nasledovnému stavu:

A.³¹ Farmári nemali dôveru v kompetenciu a dôveryhodnosť ID zamestnancov (korupcia, násilníctvo). Hlavný problém videní farmármi — úradníci lokálnej úrovne, ktorí za sebou mali politickú a byrokratickú moc.

B. Naopak IDs, predovšetkým závlahoví inžinieri nemali dôveru v zodpovedné a opatrné užívanie vody farmármi. Požadovali, aby boli farmári organizovaní a vedení k disciplíne.

Za účelom zmeny situácie bol vypracovaný projekt, ktorý mal pôvodne regulovať farmárov a zvýšiť vymáhanie práva. Následne bol pozmenený s tým, že sa počítalo, že farmári prispievajú bezplatnou prácou na obnovu a údržbu kanálov, ktoré viedli k ich poliam.

ARTI/Cornell³² team po uvážení zavrhol pôvodný plán jednej farmárskej organizácie združujúcej 19 000 farmárov. Namiesto toho sa rozhodol do tohto prostredia nedôvery a nepredvídateľnosti zaviesť „katalyzátorov“ — inštitucionálnych organizátorov (IOs)³³. Systém IOs bol najprv zavedený na 5000 akroch, neskôr rozšírený na 25 000 akrov.

Popis systému IOs

- a) IOs boli absolventmi vysokých škôl, keďže Sri Lanka disponovala mnohými nezamestnanými absolventmi.
- b) Hľadali sa IOs z podobného prostredia ako farmári, teda z veľkých usadlostí ako bola Gal Oya.
- c) IOs museli byť ochotní sa presťahovať do danej oblasti.
- d) IOs dostali 6týždňový výcvik, ako pristupovať k farmárom a motivovať ich.
- e) Tiež im bola vysvetlená technická stránka poľnohospodárstva a zavlažovania.
- f) IOs boli rozdelení do skupín po 4 až 5, každá skupina bola zodpovedná za územie priľahlé jednému distribučnému kanálu. Skupiny sa rozdelili na menšie, ktorých základom boli poľné kanály. IOs sa stretávali týždenne aby si vymieňali skúsenosti a podporovali morálku. V prípade absencie sa vzájomne nahrádzali.

Postup IOs

1. IOs sa v prvom rade stretli s pridelenými farmármi aby sa informovali o ich poľnohospodárskych a zavlažovacích problémoch a spísali s nimi výskumný dotazník.
2. Potom čo spoznali farmára a jeho problémy, stretli sa neformálne so skupinkami farmárov deliacich sa o jeden poľný kanál, aby sa s nimi dohodli na svojpomocných stratégiách.

²⁹ SLAVÍKOVÁ, L.; JÍLKOVÁ, J.; KLUVÁNKOVÁ-ORAVSKÁ, T., cit. 6, str. 920

³⁰ Situáciu v oblasti popisuje OSTROM, cit. 2, na str. 157 - 167

³¹ V nasledujúcom texte použijeme pre oba projekty rovnakú štruktúru, aby bolo porovnávanie jednoduchšie.

³² Agrarian Research and Training Institute / Cornell University

³³ Tento projekt popisuje OSTROM, cit. 2, na str. 167 - 173

Namiesto založenia preddefinovanej organizácie sa snažili vytvoriť pracovnú komisiu na riešenie konkrétnych problémov ako napr. oprava poruchy kontrolných vrát či odstránenie nánosov z kanálov.

3. Ďalšou úlohou IOs bolo identifikovať problémy, ktoré nemohli byť vyriešené na úrovni spolupracujúcich farmárov, tj. museli byť komunikované ID úradníkom či iným vhodným osobám.
4. V momente, keď si farmári zvykli na spoluprácu a úžitky z nej, pomohol IO vytvoriť lokálnu organizáciu a vybrať cestou konsenzu jej zástupcu. Ten mal prezentovať záujmy ostatných farmárov daného poľného kanálu na väčších stretnutiach a podávať im informácie o tom, čo sa na stretnutiach udialo.
5. ARTI/Cornell team sa snažil tieto organizácie zaviesť predtým, ako začala samotná obnova kanálov. Cieľom bolo vytvoriť arénu kde by mohli farmári s ID inžiniermi diskutovať plány renovácie. Pri diskusiách s ID úradníkmi IOs používali argument, že od farmárov sa očakáva, že prispejú značným objemom práce na obnovu a údržbu. Konkrétne sa snažili presvedčiť úradníkov o tom, že bude ďaleko viac pravdepodobné, že farmári týmto objemom práce skutočne prispejú, pokiaľ budú počas fázy navrhovania renovácie konzultovaní. Preto sa aj snažili IOs o spoluprácu farmárov už pred začatím plánovania renovácie – pretože keď táto fáza začala, farmári už mali skúsenosti zo spolupráce a mali dobré nápady ako renovovať ich kanály. Výsledkom bolo, že ID úradníci začali meniť svoj postoj k farmárom.

V rámci projektu sa vyvinula nasledovná **štruktúra organizácií**

Stupeň 1: Organizácia (na úrovni) poľného kanála (FCO)

Základná jednotka, zahŕňajúca 12-15 farmárov. Boli to operatívne jednotky stretávajúce sa nepravidelne, bez agiend a zápisov.

Stupeň 2: Organizácia (na úrovni) distribučného kanála (DCO)

Pokrývala 200-800 akrov pôdy a 100-300 farmárov. Obyčajne mala valné zhromaždenie a ďalej komisie zložené z reprezentantov FCO. Boli vyberaní konsenzom a museli byť politicky neangažovaní.

Stupeň 3: Územná rada (Gal Oya sa skladá zo 4 území, v každom je vetva hlavného kanála)

Každý z farmárov na danom území mohol byť zvolený aby sa zúčastnil valného zhromaždenia Územnej rady.

Stupeň 4: Projektová komisia (založená zástupcami farmárov a IOs)

V rámci nej mohli farmári priamo vstúpiť do diskusií o pláne.

Farmári vo výsledku videli zmenu v postoji a správaní ID úradníkov. Tí začali brať do úvahy žiadosti farmárov. Aj správanie farmárov sa zmenilo a v oblastiach kde boli založené FCO a DCO sa zaviedla rotácia prísunu vody. Tá podľa farmárov priviedla do distribúcie vody spravodlivosť. Dokonca bolo pozorované, že tí čo boli v systéme vody vyššie, t. j. voda pretekala najprv cez ich polia, sa vyslovene snažili, aby voda dotiekla aj k farmárom, ktorí boli na chvoste systému (konci kanálov). Systém dokonca vniesol spoluprácu medzi Cejlónčanov a Tamilov.

Skupiny organizované FCO sa postupne zapájali aj do čistenia kanálov, ktoré nepriliehali ich poliam, ale neboli čistené ID úradníkmi z dôvodu nedostatku financií. Kým pred zavedením systému 80 % farmárov považovalo starostlivosť ID úradníkov o kanály za slabú, po zavedení systému si to myslelo už len 6 % farmárov.

Systém priniesol i hmotné výsledky: umožnilo sa obrábanie ďalších 1000 akrov pôdy, 300 rodín daný rok zožalo dve úrody ryže.

Znížil sa počet konfliktov medzi farmármi. Dôvodom bola i politická nestrannosť organizácií. Kvôli tomuto faktoru a tomu, že organizácie obchádzali najbohatších farmárov v oblasti, sa títo najprv stavali proti nim. Táto opozícia ale neskôr vymizla. Organizácie boli chválené i politikmi. Napriek tomu, že pôvodne existovali obavy, či sa podarí vytvoriť politicky nestranné FCO a DCO, ukázalo sa, že i keď v nich boli prívrženci celého spektra politických strán, dokázali spolu dobre spolupracovať.

Problém 1

Hlavnou slabosťou systému bolo, že sa očakávalo, že farmári budú pracovať zadarmo. Pritom na tú istú prácu boli súčasne najímané súkromné firmy, ktoré si odnášali značné zisky. Farmári totiž dokázali dokončiť 30 – 60 % poľných kanálov (očividne preto bolo nutné firmy najímať). Vo výsledku boli ID úrady s plánom pozadu a bolo ťažšie farmárov motivovať.

Ďalšie problémy programu predstavovali:

Problém 2

Vysoká obrátka IOs (95 %). IOs opúšťali toto dočasné zamestnanie, pokiaľ sa otvorila dlhodobá pozícia na ministerstve školstva či inde.

Problém 3

Niektorý IOs mali nedostatočné vyškolenie.

Problém 4

Dozor nad programom bol slabý.

Problém 5

Niektorí ID úradníci a farmári nereflektovali na program tak pozitívne ako ostatní.

Jedným z veľkých prínosov projektu bolo, že po sebe zanechal v oblasti organizácie, ktoré môžu pokračovať vo vývoji nových zručností a schopností riešiť problémy.

S ohľadom na situáciu, ktorá v oblasti vládla predtým sa nemožno domnievať, že by došlo k zlepšeniu bez vonkajšej intervencie. Povaha intervencie ale bola veľmi dôležitá pre jej úspech. Kľúčové body úspechu projektu boli:

Kľúč k úspechu 1:

Nejednalo sa o intervenciu centrálnym úradom, ktorý by reguloval farmárov pravidlami vymyslenými niekým iným (i keď to bol pôvodný plán projektu ARTI/Cornell, ktorý bol ale prehodnotený a zavrhnutý). Namiesto toho spočívala intervencia v uľahčení riešenia problémov farmárov a úradníkov zavedením „ľudských katalyzátorov“ IOs, ktorí s farmármi a úradníkmi pracovali priamo na poľnom kanále a snažili sa problémy riešiť.

Kľúč k úspechu 2:

Najprv sa posilnila vzájomná dôvera na úrovni „tvárou v tvár“.

Kľúč k úspechu 3:

Až potom čo sa rozbehla spolupráca boli zavedené formálnejšie organizácie, a aj tie zostali čo najjednoduchšie a zamerané na riešenie problémov. Boli vyvinuté farmármi, bez toho aby sledovali nejaký externe povolený model. Mali 4 stupne.

Kľúč k úspechu 4:

Reprezentanti farmárov boli vybraní konsenzom a nie väčšinou voľbou.

Kľúč k úspechu 5:

Konsenzus bol hlavným rozhodovacím pravidlom na všetkých stupňoch organizácií.

Kľúč k úspechu 6:

Dennodenné riešenie problémov poľnohospodárstve a zavlažovaní boli odňaté politike.

Kľúč k úspechu 7:

Farmárom sa dostalo uznanie a povzbudenie.

Kľúč k úspechu 8:

Farmári videli, že ich návrhy boli po prvý krát brané IS úradníkmi vážne a videli jasné výsledky.

Problémy v situácii v akej bola Gal Oya nemožno riešiť inak než naraz ukázať hlavným hráčom, zastávajúcim rôzne postoje, nevyhnutnosť zásadných zmien v štruktúre stimulov, ktorej čelia všetci.

Ostromová uvádza³⁴, že v danom prípade boli pozorované dva typy free-ridingu. Prvý, keď je snaha o vytvorenie organizácie, druhý, keď je potrebné vykonať prácu aby organizovaná kooperácia mohla pokračovať. V tomto prípade bolo ťažšie prekonať prvý typ, a preto boli potrební IOs, aby pomohli preklenúť roky nedôvery a neochoty spolupracovať. Udržať úžitky zo spolupráce potom, čo sa stanú evidentné, už nie je taký problém.

Podľa Ostromovej nemusí byť externá intervencia obrovská, ani drahá. Rovnako nie je potrebné držať v mieste vysoký počet katalyzátorov po dlhý čas. Aby bol program ako tento úspešný, je potrebné aby farmári aj ID úradníci videli výsledné farmárske organizácie ako legitímne a permanentné nástroje pre riešenie dlhodobých problémov spojených s riadením komplexných zavlažovacích systémov.

Projekt Skatehome — Slovensko 2009

³⁴ V poznámke pod čiarou č. 25, str. 172, samotná poznámka je na str. 241. Ostromová cituje Uphoffa, ktorý uvedené konštatuje po osobnej komunikácii s jedným z pracovníkov z Gal Oya.

Tento projekt reagoval na neuspokojivú situáciu dostupnosti kvalitných skateparkov pre slovenskú mládež. Konkrétne projekt pôsobil v mestách Galanta, Malacky a Palárikovo.

A. Skateboardisti väčšinou tvrdili, že chýba ochota zo strany mesta, že mesto im skatepark sľúbilo, ale nič nepostavilo, a že ich navyše vyháňa z priestranstiev, na ktorých sú tým pádom nútení jazdiť. Pokiaľ sa rysovala nejaká stavba skateparku, obávali sa kvality výsledku. Stáva sa totiž, že mesto dá postaviť skatepark nekvalifikovanej firme, a tak výsledok nie je na jazdu vhodný.

B. Čo sa týka postoja miest, je pochopiteľné, že skatepark nebol ich prioritou. Je ale nutné povedať, že potom čo sa naštartovali aktivity, ukázalo sa, že v niektorých mestách nie je postoj úradov až taký chladný.

Všeobecne ale platí, že mestá mohli voči existujúcemu stavu namietajú, že skateboarding ničí verejné priestranstvá a pokiaľ sa jazdí na parkoviskách či ceste, ohrozuje bezpečnosť cestnej premávky. Je hlučný. Hluční vedia byť aj skateboardisti a rovesníci v ich okolí. Keďže väčšina skateboardistov nemá 18 rokov a veľmi zriedka možno vidieť, že by sa organizovali napr. do občianskych združení, možno sa domnievať, že mestu chýbal partner pre jednanie. Disciplína a organizovanosť sú teda prvky, ktoré mohli mestá u skateboardistov postrádať (obdobne ako v Gal Oya).

Skatehome bol nápadom, ktorý začali premieňať v realitu dvaja dlhodobí kamaráti — dlhodobí skateboardisti. Za Skatehome stála rovnaká myšlienka ako v ARTI/Cornell projekte: Pomocou „ľudského katalyzátora“ (IO) pozmeniť zmýšľanie skateboardistov, motivovať ich k práci, keďže nemožno očakávať, že niečo dostanú bez protihodnoty.

Popis systému Skatehome IO v porovnaní s ARTI/Cornell IO

- a) IO bol absolventom vysokej školy, v tej dobe nezamestnaný.
- b) IO bol z podobného prostredia ako skateboardisti — vyrastal na sídlisku, bol dlhoročným skateboardistom.
- c) IO žil v meste ďaleko od miest, v ktorých aktivity prebehli. V rámci každého z projektov ale mesto navštívil aby sa aktívne zúčastnil všetkých akcií.
- d) IO neabsolvoval žiadny výcvik, ako pristupovať ku skateboardistom a motivovať ich.
- e) IO chápal technickú stránku skateboardingu, keďže sa mu dlho venoval.
- f) IO bol len jeden a osobne jednal so všetkými troma skupinami. Každá skupina predstavovala skateboardistov jedného mesta. Skupiny sa nedelili na menšie, ale z každej skupiny vyplynul jeden či viacerí najaktívnejší členovia, ktorí s IO komunikovali. Takisto mu postupom času začali pomáhať na projektoch i v iných ako svojich mestách, kde okrem iného fungovali ako „dôkazné ľudské katalyzátory“ faktu, že zmena je možná. Takto si vymieňali skúsenosti a podporovali morálku. V prípade absencie IO, či nemožnosti dostaviť sa v daný deň do niektorého z miest muselo byť načasovanie prípadnej akcie prispôbené, IO nemal zástupcu na úrovni IO.

Postup IO

1. Potom čo IO nadviazal kontakt so skateboardistom — „reprezentantom“ daného mesta, zaslal mu v prvom rade emailom dotazník, ktorý mal zmapovať situáciu v danom meste (Koľko skateboardistov a ako dlho jazdí, v čom spočíva ich problém, atď.) Osobné stretnutie nastalo až pri prvej akcii, v prípade Malaciek nastalo prvé stretnutie za účelom prieskumu situácie.

2. Potom čo IO spoznal problémy daného mesta, začal s jeho reprezentantom dohadovať svojpomocné stratégie. To s výnimkou Malaciek prebehlo bez osobného stretnutia. Keď boli stratégie premyslené na úroveň implementácie, realizovali sa. Podľa toho či boli jednorazové alebo rozložené v čase sa na implementácii fyzicky podieľal i IO.

Namiesto založenia preddefinovanej organizácie sa snažili vytvoriť (predovšetkým v očiach verejnosti) „skupinu skateboardistov ochotných si zaslúžiť čo žiadajú“ a tým napraviť ich (čiastočne nezaslúžene) poškodený image. Skateboardisti sa mohli zapojiť do aktivít individuálnych aj kolektívnych. Aktivity boli verejnosprospešného a environmentálneho rázu, navrhnuté tak, aby ich neplnoletí skateboardisti boli schopní realizovať (zavádzanie triedenia odpadu, natieranie počmáraných stien, zber odpadkov).

3. ďalšou úlohou IO nebolo identifikovať problémy, ktoré nemohli byť vyriešené na úrovni spolupracujúcich skateboardistov. Evidentne totiž išlo o problémy spočívajúce v komunikácii s úradmi. To bol od začiatku zmysel projektu – pomôcť neplnoletým skateboardistom komunikovať s úradmi. Fakt, že namiesto „-násť“ ročného skateboardistu po novom komunikoval s úradníkom 24ročný skateboardista s vysokoškolským vzdelaním ale nemohol vyriešiť situáciu a to ani nebol zámer. **Plánovaný postup** bol: **1)** dobročinnosť skateboardistov **2)** zorganizovanie väčšej akcie, na ktorej bude obyvateľstvu a úradom komunikovaná dobročinnosť, zámer a požiadavka skateboardistov **3)** na základe zvýšenej podpory obyvateľstva komunikovať

naďalej s úradmi až kým požiadavka nebude naplnená, pričom po celú dobu nemala ustávať dobročinnosť skateboardistov

4. V momente, keď si skateboardisti zvykli na spoluprácu a úžitky z nej, by bolo zrejme bývalo najvhodnejšie keby IO pomohol vytvoriť lokálnu organizáciu a vybrať cestou konsenzu jej zástupcu, ktorý by prezentoval záujmy ostatných skateboardistov mestu. Pokiaľ by sme organizáciou chápali občianske združenie, tak sa tento postup udial iba v Galante. V Palárikove nebolo občianske združenie založené, ale skupina skateboardistov bola pomerne stála a zastupovaná pred starostom najstarším (už plnoletým) členom. V Malackách sa projekt nepreklenul ani cez prvú fázu dobročinnosti, k fáze organizácie nedospel.

5. Skatehome sa nesnažil zavádzať formálne organizácie. Je síce pravda, že pre získanie finančných prostriedkov od mesta je forma občianskeho združenia za daných okolností najvhodnejšia. Skatehome ale od začiatku vychádzal z toho, že v meste zrejme nie je dostatok plnoletých skateboardistov na to, aby mohli združenie založiť. Zakladanie združenia pokladal až za neskorší stupeň a najprv sa snažil o neformálnu organizáciu – skupinu schopnú spolupráce, ktorá by si vypracovala určitý image. Snahou Skatehome teda bolo zaviesť formálne organizácie predtým, ako začala samotná konštrukcia skateparkov. Cieľom bolo vytvoriť arénu kde by raz skateboardisti mohli s úradníkmi diskutovať plány skateparku. Najprv ale bolo potrebné, aby úrady vôbec stavbu skateparku pripustili, a preto bolo potrebné poukázať na to, že v meste existuje pomerne určitá skupina skateboardistov, ktorá si zaslúži investíciu verejných prostriedkov. Preto bolo snahou Skatehome, ešte pred začatím akýchkoľvek jednaní, odvieť nejakú dobročinnú prácu.

Následne IO/reprezentanti pri diskusiách s občanmi/úradníkmi používali argument, že skateboardisti prispeli určitým objemom práce na obnovu a údržbu mesta, že sú schopní určitý objem práce poskytovať aj naďalej, alebo aspoň pri stavbe skateparku. Nemenej podstatným zámerom bolo aj to, aby boli úradníkmi konzultovaní predtým ako sa začne stavať, keďže bola snaha vyhnúť sa stavbe nevyhovujúceho skateparku. Pre toto ale nebola nevyhnutná predošlá (spolu)práca skateboardistov. O prekážkach, ktoré by chceli, mali predstavu, o uhloch prekážok dodal informácie IO a dodávateľská firma (vysvetlíme neskôr). Predchádzajúca spolupráca bola v tomto smere prínosná v tom, že skupina už bola koordinovanejšia a na prekážkach sa dokázala dohodnúť. Výsledkom aktivít (pokiaľ spočívali i v dobročinnosti) bolo, že úradníci zmenili svoj postoj ku skateboardistom.

V rámci projektu sa vyvinula nasledovná **štruktúra organizácií**

Stupeň 1: Organizácia (na úrovni) mesta

Základná jednotka, zahŕňajúca 10-20 skateboardistov. Boli to operatívne jednotky stretávajúce sa nepravidelne, bez agiend a zápisov.

Stupeň 2: Organizácia (na úrovni) troch aktívnych miest

Bola čiastočne spontánna a spočívala v tom, že zástupcovia iných dvoch miest fyzickou prítomnosťou podporili akciu v treťom meste. Toto sa uskutočnilo iba vo vzťahu Galanty a Malaciek voči Palárikovu (dané chronológiou).

Stupeň 3: N/A

Stupeň 4: Občianske združenie v Galante

Nie v rámci neho, ale prostredníctvom neho mohli skateboardisti z Galanty priamo vstúpiť do diskusií o pláne skateparku.

Na tomto mieste popíšme bližšie nápad s ktorým prišiel Skatehome a čo sa odohralo v jednotlivých mestách. Základom, na ktorom Skatehome staval bolo, že skateboardisti nemôžu očakávať, že im skatepark na ich požiadavku postavia a nečinne si sťažovať, že sa veci nikam nehýbu. Musia pre skatepark niečo urobiť, a musia tiež niečo urobiť so svojou povest'ou, ktorá na jednej strane nie je dobrá, na druhej strane nezodpovedá realite. Lenže skateboardisti nepotrebujú na skateboarding kanál, ktorý by mohli čistiť. Ak by aj mali svojpomocne niečo postaviť, potrebujú pozemok, na ktorom by skatepark stál, a k tomu sa vo väčšine prípadov nedostanú inak ako tak, že im ho prideli mesto.

V mnohých mestách³⁵ už skatepark aj je/bol, ale buď je zničený, alebo má nevyhovujúci asfaltový povrch. Často krát bol postavený ešte pre predchádzajúcu generáciu skateboardistov, ktorí už ale odrástli a skateboardingu sa nevenujú, ani nemajú čas či ochotu mladým skateboardistom pomáhať. Mesto tak niekedy schátraný skatepark, v ktorom nikto pre jeho nepojazdnosť nejazdí, odstráni. Na takýchto miestach sa totiž schádza mládež (niekedy i za účelom konzumácie alkoholu a drog), bývajú značne znečistené a skôr či neskôr je nutné s nimi nejakú naložiť. To bol prípad Nového Mesta nad Váhom v lete roku 2009. Skatepark mali aj v Malackách, prekážky ale uskladnili a pozemok údajne poskytli na iné účely.

Keďže skateboardisti nemajú CPR, ktoré by mohli kultivovať a naopak o CPR usilujú, bolo nutné pre nich nájsť zástupnú činnosť, cez ktorú by demonštrovali vyššie uvedené — že si skatepark zaslúžia. Preto Skatehome pôvodne prišiel s projektom triedenia odpadu. Bol to projekt, ktorý už bol funkčne zavedený na niekoľkých

³⁵ Zo skúmaných troch miest iba v Malackách. „Mnohými mestami“ máme na mysli iné slovenské mestá.

školách v Bratislave a mal podporu Ministerstva školstva i Bratislavského kraja, aby bol šírený na ďalšie školy. To bolo pre zakladateľa projektu neľahké. A preto Skatehome vypracoval dokumentáciu o projekte triedenia odpadu, umiestnil ju na svoje webové stránky a vyzýval skateboardistov, aby navštívili riaditeľov svojich škôl a informovali ich o projekte, prípadne sa ho snažili zaviesť. Samozrejme takýto postup predpokladal, že na škole skateboardistu ešte triedenie odpadu nie je zavedené. A práve na tomto bode zámer stroskotal. Vo všetkých troch mestách, ktoré Skatehome požiadali o pomoc bolo už triedenie zavedené³⁶. Preto Skatehome musel vymyslieť inú zástupnú činnosť a tou bolo čistenie okolia. Treba poznamenať, že tieto mestá sú pomerne malé a udržiavané. Navyše pre tieto účely už využívajú verejnoprospešné práce. Nájst' divokú skládku či naozaj počmáraný dom bol problém.

Galanta krok 3.1) Skateboardisti natreli počmáraný panelák. Vybrali si ho sami.

Palárikovo krok 3.1) Skateboardisti počas niekoľkých týždňov upratovali (vytrhávali burinu, odnášali popadané konáre) z miestneho historického cintorína. Túto činnosť im navrhol po konzultácii starosta obce.

Malacky krok 3.1) Identifikovali objekt v mestskom parku, ktorý mohol byť natretý a samotný park poskytoval veľa priestoru na možné opravy či upratovanie, keďže sa ním nedávno prehnala veterná smršť. Do náteru či akejkoľvek inej dobročinnosti sa ale skateboardisti nikdy nepustili (i z dôvodu vlastného neodhodlania). Objekt patril miestnemu hádzanárskemu oddielu, s ktorým komunikácia síce nebola jednoduchá, ale dohoda sa javila možná. Navyše v danom období prebiehal prevod zodpovednosti za športoviská z mesta na mestom zriadenú firmu, čo postup skomplikovalo.

Galanta krok 3.2) Natieranie paneláku sa zdokumentovalo a prezentovalo na súťaži, ktorú skateboardisti zorganizovali pri príležitosti každoročného rýchlokorčuliarskeho preteku. Pozvali obyvateľov obce, a starostu, prítomné boli lokálne médiá. Oboznámili prítomných o svojom zámere i požiadavku.

Palárikovo krok 3.2) Starosta ako odmenu umožnil zorganizovať na parkovisku v centre obce preteky za obdobným účelom ako v Galante. V deň keď mali preteky prebehnúť pršalo, na čo starosta poskytol luxusné priestory miestneho domu kultúry, kde sa akcia zrealizovala. O čistení cintorína i pretekoch písali miestne noviny.

Malacky krok 3.2) Napriek tomu, že krok 8.1 neprebehol, bola snaha o krok 8.2 s tým, že by dobročinný náter prebehol priamo počas kroku 8.2. Povolenie od mesta bolo udelené, prípravy akcie ale zastavilo počasie. Neskoršie pokusy o náhradnú realizáciu sa už nepodarili.

Galanta krok 3.3) Skateboardisti si získali náklonnosť časti obyvateľstva. Získali významnú organizačnú podporu od miestneho zastupiteľa pre šport. Spolu s dodávateľskou firmou špecializovanou na stavbu betónových skateparkov predložili návrh skateparku, založili občianske združenie a i s podporou zastupiteľa pre šport získali na stavbu prostriedky z mestského rozpočtu. Takisto docielili pridelenie čo najvhodnejšieho pozemku. Ďalšiu dobročinnú akciu už nezrealizovali.

Palárikovo krok 3.3) Po pretekoch starosta poskytol skateboardistom budovu bývalého domu kultúry, kde mohli na prízemí postaviť prekážky. Priestor upravili a zorganizovali otvárací pretek, na ktorý pozvali skateboardistov z okolitých miest. Cieľom bolo získať nejaké prostriedky na zveľadenie priestoru a postavenie prekážok. Po čase však o priestor prišli, starosta ho prenajal na podnikateľské účely a skateboardistom prisľúbil skatepark.

Malacky krok 3.3) Napriek nerealizácii kroku 8.1 a 8.2 bolo začaté jednanie, ale nie s mestom. Skateboardisti za podpory IO jednali s miestnym volejbalovým klubom o prenájme telocvične každú nedeľu a to za úplatu. Okrem úplaty bolo potrebné investovať aj do pokrytia podlahy, aby sa zabránilo jej poškodeniu skateboardingom. IO vypracoval plán, na základe ktorého bolo možné výdaje pokryť z vlastných zdrojov skateboardistov a zo vstupného od návštevníkov z okolitých miest. Napokon sa ale skateboardisti rozhodli tieto výdaje nepodstúpiť.

³⁶ Celkovo sa mimo sledované tri mestá podarilo projekt triedenia komunikovať úspešne iba jednému riaditeľovi a hoci možno prispela k zlepšeniu image skateboardistov u daného riaditeľa, nevedla k žiadnemu konkrétnemu kroku vo forme poskytnutia časti školského areálu pre skateboarding alebo podobne.

Problém 1

Slabosťou systému bolo (je otázne či hlavnou) očakávanie, že skateboardisti budú vykonávať dobročinnosť, ktorá priamo nezabezpečí skatepark (pochopiteľne zadarmo). Pritom na tú istú prácu sa bežne najímajú súkromné firmy, či využívajú verejnoprospešné práce. Plánovaný efekt dobročinnosť v 100 % vyvolala. Od jej ďalšieho výkonu však skateboardisti veľmi rýchlo upustili. Je to pochopiteľne hlavne potom, čo je skatepark postavený.³⁷

Problém 2

Vysoká obrátka IO. IO nevykonával práce pre Skatehome ako zamestnanie. Prácou trávil čas počas nezamestnanosti. Ako náhle našiel zamestnanie, nebol schopný sa Skatehome ďalej venovať.

Problém 3

IO nemal žiadne špeciálne vyškolenie. Jediné čo mal bol nápad a nadšenie, ktoré sa snažil prenášať na skateboardistov.

Problém 4

Dozor nad programom nebol žiadny. Je otázne, či by bol potrebný a či by bol pomohol. (Počas dobročinných aktivít si účastníci nepochybne vzájomne všimli čiernych pasažierov.)

Problém 5

Niektorí úradníci a skateboardisti nerefletovali na program tak pozitívne ako ostatní. To bol problém predovšetkým v Malackách, kde skutočnú aktivitu prejavil iba jeden skateboardista. Ten bol navyše jeden z najmladších v meste, takže bolo pre neho veľmi náročné motivovať do činnosti starších kamarátov. Free-riding sa samozrejme objavil aj v ostatných dvoch mestách, ale jednoznačne najnižší bol v Galante, kde skateboardisti mali zo svojej dobročinnosti doslova radosť. V Palárikove sa prejavil počas úpravy prideleného priestoru, kedy bolo potrebné ukázať, že sa oň dokážu zodpovedne postarať (upratať na hygienicky vyhovujúcu úroveň, postaviť základné prekážky a potom upratať nepoužiteľný starý materiál, nekúriť pecou keď im to bolo zakázané a podobne).

Kľúč k úspechu 2, 4, 7,8 sa do istej miery zhodujú so systémom v Gal Oya. Ku **kľúču 5** nemáme informácie a kľúč 6 sa neaplikuje. **Kľúč k úspechu 3 a 1** nebol naplnený tak ako v prípade Gal Oya, a tak možno práve v ňom spočíva **kľúč k neúspechu**:

Potom čo sa rozbehla spolupráca totiž neboli s výnimkou Galanty zavedené formálnejšie organizácie. Navyše sa neformálne organizácie po prvotnej dobročinnosti nepustili do ďalšej, čo značne znížilo význam ich existencie z hľadiska pôvodného zámeru. Sami skateboardisti si už neboli schopní vyšší stupeň organizácie založiť a Skatehome im v tom mohlo pomôcť iba poskytnutím informácií. (**kľúč k neúspechu 3**).

Teoreticky sa dokonca mohlo stať, že i keby skateboardisti ďalej konali dobročinnosť, bolo by to „zbytočné“ lebo bez formálnej organizácie by im mesto neposkytlo nič. V praxi sa ale stalo to, že na relatívne krátku dobročinnosť reagovali dospelé osoby, ktoré boli schopné skatepark presadiť.

Skatehome tak naozaj fungoval ako katalyzátor, ale iba ako katalyzátor. Pomáhal tam, kde mali problém založiť formálnu organizáciu posilnením neformálnej organizácie. A čo do predmetu činnosti tejto organizácie vystupoval čiastočne ako „*externý centrálny úrad*“, lebo pre ňu vymyslel dobročinnosť, ktorá sa neviazala na CPR, a tak sa s ňou skateboardisti nestotožnili. Dlhodobo ju nepovažovali za relevantnú, z krátkodobého hľadiska ju ale boli ochotní podstúpiť. To môžeme doložiť aj negatívnym príkladom Malaciek, kde sa k dobročinnosti neodhodlali ani krátkodobo, keďže zrejme nevideli, že by v krátkom období mohla priniesť požadovaný úžitok. (**kľúč k neúspechu 1**).

Analógiou sme identifikovali niekoľko problémov programu Skatehome, výpočet ale nemusí byť úplný. Keďže sa snažíme problémy identifikovať systematicky v ďalšom postupe opíšeme, ako vymedzila Ostrom trvalé svojpomocne riadené CPR. Ostrom popisuje systémy, ktoré pretrvali 100 až 1000 rokov a z empirického výskumu vyvodzuje pravidlá, ktoré by mali systémy obhospodarujúce CPR pre udržateľnosť splňať.

(Dokončení v príštím čísle)

³⁷ Tu ale možno vidieť význam vytvorenia neformálnej organizácie podobne ako v prípade ARTI/Cornell projektu a síce, že i po skončení projektu na mieste zostáva inštitúcia. A i keď sa už nevenuje dobročinnosti, môže naučenú spoluprácu využiť pri údržbe skateparku.

4. Recenze

Kdo se bojí samosprávy ...

Pavel Sirůček

(Heller, J., Neužil, F. a kol.: *Kdopak by se Marxe bál?* Praha, Futura 2011. 559 s. ISBN 978-80-86844-73-2.)

Není úplně běžné, aby jeden z autorů přímo uváděných v obsahu publikace na tuto sám zpracovával recenzi.³⁸ Ovšem v případě autora tohoto nikoli zcela tradičního představení nového pojednání o socialismu to zase až tak netradiční není. Pisatel níže uvedené informace o knize v této figuruje coby autor jedné z kapitol³⁹, ovšem s dílem samotným příliš společného v podstatě ani nemá. Tudíž by se neměl ani příliš, a neoprávněně, hřát v paprscích případného úspěchu této studie o historii a budoucnosti socialismu. Ovšem na druhé straně by ovšem asi ani neměl být ostře kritický a celý text nemilosrdně zatratit a rozcupovat. Potřebný nadhled a nezaujatost zde v celé řadě aspektů totiž samozřejmě a viditelně chybí.⁴⁰

A tak následující řádky jsou pouhým pokusem o „nezaujaté“ telegrafické přetlumočení hlavních myšlenek a celkové představení publikace, která vyšla koncem prosince 2011.⁴¹ A jsou především pobídkou k jejímu pečlivému, byť současně i značně nesnadnému, kritickému prostudování. Následný text nevznikl z neovladatelné touhy a kosmického pužení sdělit světu názory na představovanou knihu, ale též proto, že nikdo fundovanější v tento čas a rychle zrovna k dispozici nebyl. A v *Marathonu* by anotace obdobné práce chybět neměla ...

Studie „*Kdopak by se Marxe bál?*“ shrnuje výsledky práce především Josefa Hellera za mnoho let, včetně odborných výstupů, publikací, textů v denním aj. tisku, nesčetných materiálů na stranické půdě i jinde, stovek často velmi bouřlivých diskuzí i desítek veřejných vystoupení. A úzce navazuje na předchozí práci autorů „*Bojíte se socialismu?*“.⁴² Tato měla však daleko užší hloubku i širí záběru a Heller s Neužilem zde byli více závislí na podkladech jiných autorů s odlišnou teoreticko-metodologickou (a možná i ideologickou) orientací.⁴³

³⁸ Pomiňme počiny Miloše Zemana – „perzekuovaného“ to prognostika –, který údajně na své články pilně psával (anonymně) přiměřeně kritické recenze a reakce pro T-magazín. S jeho tvrzením, že kdo jiný nežli autor samotný by měl lépe znát nedostatky díla ostatně nelze nesouhlasit. A tohoto si jsou plně vědomi i protagonisté představované publikace, kteří sami na svůj text nahlížejí v řadě aspektů též i značně kriticky. A sami poskytli profesionálně zpracované „notičky“ ke čtení i zpracování reakcí, včetně nezamlčování úzkých míst celé studie.

³⁹ Přesněji (a poctivěji) řečeno figuruje coby autor textů, ze kterých hlavní autoři vycházeli. A koncept dlouhých vln se J. Hellerovi a F. Neužilovi hodil a logicky zapadal do jejich úvah i celého systému. Tímto se ovšem autor recenze od publikace samotné nedistancuje a nezříká odpovědnosti za případné omyly či nepřesnosti. Nicméně rozhodně nepředstírá, že náleží k velkým příznivcům idejí samosprávy. A s kolegy He + Ne (+ Gr) si rozhodně nenotuje v hodnocení minulosti v čele s protosocialismem nebo tzv. stalinismem, v chápání liberalismu a demokracie, úlohy osobnosti v dějinách či názorech na konzervativní obrodu socialismu (jejímž je stoupencem).

⁴⁰ Autor této informace spolupracuje s J. Hellerem & spol. mnoho let. A měl možnost sledovat peripetie, zdaleka nejen této knihy, ale i ohledně názorů a vystupování J. Hellera, při mnoha příležitostech a opravdu zblízka. Nehledě na možné (a pravděpodobné) Hellerovy omyly si Josef H. bezesporu zaslouží uznání. Minimálně za konzistentnost a vpravdě buldočí „zabejčilost“, s jakou své kontroverzní koncepce propaguje, vysvětluje i obhajuje – často značně konfliktně a zcela nediplomaticky. Jeho šarvátky už léta náleží k pražskému stranickému folklóru. A rozhodně pominout nelze ani, nepříliš doceněné, Hellerovo působení v odborném zázemí a aparátu ÚV KSČM. Už brzy po jeho odchodu do penze se bolestně a nečekaně rychle ukázalo, a stále více ukazuje, jaký význam měly každodenní a mravenčí aktivity Hellera v mnoha oblastech, namátkou např. politické analýzy.

⁴¹ Na jaro 2012 je plánováno vydání další monografie o „socialismu pro 21. století“. Půjde o oficiální výstup a výsledek několikaleté činnosti Centra strategických a teoretických studií ÚV KSČM. A text Hellerův & spol. je produktem projektu „konkurenčního“, resp. přesněji „opozičního“. Uvedené dokumentuje nejenom složitost, mnohorozměrnost i citlivost problematiky (včetně mnoha konsekvencí strategických, taktických, politických aj.), ale v neposlední řadě též přetrvávající rozpolcenost a sílící, a tradičně raději neřešené, problémy dnešní KSČM. Ve vztahu k minulosti, k aktuálnímu globálnímu krizovému vývoji i ohledně perspektiv strany a celého socialistického, resp. komunistického hnutí. V současnosti přitom sílí signály i obavy, že KSČM je tunelována ... Obě zmiňované studie si ovšem kritické pozornosti zaslouží a mohou přispět alespoň k dalšímu oživení diskuzí.

⁴² Heller, J., Neužil, F. a kol.: *Bojíte se socialismu?* Příbram, Periskop 2007. 196 s. ISBN 978-80-87077-01-6. <http://samospravnysocialismus.vyjimecny.cz/kniha.pdf>.

⁴³ Srov. publikaci Kolektiv autorů (Látal, I. (ed.)): *Socialismus pro 21. století. Sborník statí*. Praha, Futura 2008. 296 s. ISBN 978-80-86844-35-0. Zde též figurují příspěvky J. Hellera „*Protosocialismus – první historický krok za hranice kapitalismu*“

„Duch“, metodologie a další hlavní charakteristiky publikace

Koncepce rozsáhlého pojednání „*Kdopak by se Marxe bál?*“ je založena na „*výkladu metodologických východisek marxismu použitelných pro zhodnocení protosocialismu a prognózu nového socialismu a tedy i na kritické reflexi kapitalismu a protosocialismu*“. Je patrné a přínosné, že výzkum i výklad autorů má interdisciplinární charakter.

Autoři se snaží důsledně stavět na filosofii dialektického a historického materialismu. Hájí materialismus i existenci zákonitostí a pokroku, s odmítnutím relativismu postmoderny. Ve vztahu společenského bytí a vědomí, základny a nadstavby nepodléhají vulgárnímu determinismu a spatřují jejich vzájemná působení, aktivní roli vědomí a nadstavby i úlohu subjektivního faktoru. V publikaci jsou naznačeny taktéž jisté možnosti konstituování a vývoje „*skutečně marxistické*“ sociologie a politikologie či určitá metodologická východiska pro etnografii, možná i ekologii atd. Nezastupitelné místo přináleží v textu analýze dějin. Na nespočetných místech se autoři opírají o formulace a citace klasiků marxismu-leninismu.⁴⁴

Podle slov hlavních autorů „*disciplínou, která v jejich přístupu dominuje a je klíčem k pochopení logiky výkladu, je politická ekonomie. Autoři usilují o zvládnutí metody Marxova Kapitálu a o její aplikaci částečně na ne dost pozdějším marxismem postihovaný monopolní a dnes globální kapitalismus, ale především na protosocialismus. Na tomto základě se i pokoušejí o položení základů pro politickou ekonomii budoucího samosprávného socialismu*“.

O aplikaci politicko-ekonomické analýzy opírají výklad třídní struktury současného kapitalismu, tzv. protosocialismu i prognózu pro samosprávný socialismus. Podle Josefa Hellera i Františka Neužila je jedním z hlavních kritérií marxistického charakteru určité teorie uznání a aplikace pracovní teorie hodnoty. A autoři si kladou nemalé a vysoce ambiciózní cíle v oblasti jejího rozpracování.⁴⁵ Dalším důležitým metodologickým prvkem, a současně rovněž kritériem marxistického charakteru teorie, je zde marxistické (i leninské) pojetí pravdy. Jako míry shody poznávajícího subjektu s objektivní realitou determinované nejenom poznávacími kvalitami subjektu, ale výrazně jeho ideologickou orientací. Heller a Neužil přitom ideologii nechápu pouze jako falešné vědomí, ale „*prostě jako výraz zájmu a zkušeností určité třídy, které se nekryje s třídní příslušností jednotlivců*“. A rozlišují pozitivní vliv ideologie na vědecké poznání u ideologie pokrokové třídy a vliv negativní, deformující vliv ideologie reakční třídy, dnes buržoazie, k níž se přimyká i postmoderna i tzv. neomarxismus.

Ve výše uvedeném smyslu nutno vnímat též pevné přesvědčení autorů samotných, že právě oni mají „*pravdu*“. Tedy přesněji řečeno, že oproti jiným metodologiím právě oni postihují objektivní realitu adekvátněji než tyto. A právě „*uhlířská víra*“ vynesla autorům v teoretických i politických diskuzích již nemálo negativních reakcí a příkrých odsouzení.

J. Heller s F. Neužilem své nové pojednání považují za svým způsobem unikátní, a to ve smyslu, že „*se snaží v co největším rozsahu navázat na tu linii marxismu, která existovala před krachem prvního pokusu o socialismus, který autoři nazývají „protosocialismem“*“. Zcela vědomě a cíleně autoři odmítají tzv. stalinskou a poststalinskou interpretaci marxismu, a to „*zejména základní linii oficiální teorie a ideologie vládnoucí třídy protosocialismu*“. Celý duchovní obsah tzv. protosocialismu přitom hodnotí coby „*svěrázné a stále více rozporně soužití oficiální ideologie vládnoucí třídy řídicího aparátu a objektivně pravdivé ideologie nejširších neprivilegovaných vrstev, zejména dělnické třídy*“.

Autoři kriticky čerpají též z výsledků neomarxistického a postmarxistického diskursu vedeného zejména na Západě. A přebíraného – často zcela nekriticky – levicovými (resp. tzv. levicovými) intelektuály a pseudointelektuály i u nás. Současně se ovšem Heller s Neužilem proti tomuto diskursu i nebojácně vymezují. Značnou pozornost v tomto směru věnují očištění klasických marxistických pojmů a rozhodně odmítají ve své době (ale i dnes) módní názory o nutnosti nahradit tyto kategorie jinými, méně zatíženými negativními

(cit. publ. s. 33 – 44), resp. F. Neužila „*Souvislost mezi marxistickým pojetím všeobecné práce a utvářením třídně socialistického uvědomění dělnické třídy*“ (cit. publ. s. 168 – 173).

⁴⁴ Možné kritiky mohou směřovat k, pro někoho možná až přílišnému, uplatnění deduktivní metody opřené o formulace klasiků. Výhrady mohou být i k menšímu zastoupení empirických dat, menší pozornosti věnované aktuálnímu vývoji či k příliš abstraktním úvahám mnohde značně odtrženým od reality a praktického života.

⁴⁵ V kontextu pracovní teorie hodnoty lze připomenout i práce Zdeňka Háby (v minulosti známého např. studiem o vlastnictví, ve spoluautorství s M. Křížkem aj.). Hába se dlouhodobě a aktivně angažuje též v oblasti teorie a praxe samosprávy (např. Kolektiv: *Zaměstnanecké vlastnictví a jeho perspektivy v soudobém světě*. Praha, TAP ÚV KSČM 2004. Dostupné z <http://www.kscm.cz/politika-kscm/odborne-zazemi-kscm/slovnicek-pojmu/z-produkce-csts-kscm>). Též viz Hába, Z.: *Prognóza 2015 – ekonomická východiska*. Praha, TAP ÚV KSČM 2004. Dostupné z <http://www.kscm.cz/politika-kscm/odborne-zazemi-kscm/slovnicek-pojmu/z-produkce-csts-kscm>. A Hábovy koncepce současně tvoří jedno ze základních východisek ekonomických pasáží dokumentu CSTS „*Socialismus pro 21. století*“, resp. monografie avizované ve čtvrté poznámce této recenze.

konotacemi s první formou socialismu. Proto důsledně užívají též i, nejenom antikomunismem zdiskreditované, klasické pojmy jako „buržoazie“, „maloburžoazie“, „třída“, „třídní boj“, „kapitalismus“, „imperialismus“ apod.⁴⁶ Vždy se však tyto kategorie snaží vymezovat „v souladu se svou koncepcí, proti stalinismu a jeho antihumánním stránkám (třídní boj, diktatura proletariátu) i proti zkresení těchto pojmů současnou vládnoucí buržoazní ideologií a antikomunismem“.

Heller s Neužilem usilují o návrat ke „skutečným marxistickým kořenům, které byly v pozdějším vývoji po Marxově a Leninově smrti v celých oborech překrouceny“. Autoři připomínají téměř celou linii politické ekonomie navazující např. na Bortkiewiczovu kritiku Marxovy teorie pracovní hodnoty či kriticky neopomíjejí masové podlehnutí i našich sociologů, včetně levicověji orientovaných, západní stratifikační metodologii. Pojetí Hellera a Neužila však nelze přitom nálepkovat coby dogmatické přejímání doslovného znění marxistických pouček. Zastávají názor, „že nic z toho, co proběhlo v realitě od smrti klasiků nezpochybnuje zásadně jejich metodologii a její překotné odhazování vidí jako neúčelné a zbytečné“. Ovšem přitom jsou, podle vlastního vyjádření „schopni provádět kritickou reflexi Marxova, Engelse a Lenina přístupu ...“.

Jako dobovou omezenost pojetí klasiků Hellera s Neužilem označují „celou jejich představu o vztahu ekonomiky a politiky v procesu přechodu od kapitalismu k protosocialismu (faktické přecenění role – „prvenství politiky před ekonomikou“), ze které vyplynuly iluze o možnosti industriálního proletariátu mít hegemonii v revoluci a nastolit vlastní diktaturu chápanou jako nejširší historickou podobu demokracie“.

Podle Hellera s Neužilem klasikové „přecenili možnosti industriálního proletariátu uskutečnit úspěšnou revoluci tím, že nejdříve uchopí politickou moc a pak teprve budou formovat vztahy společenského vlastnictví. Realita ukázala, že v podmínkách industriální úrovně výrobních sil, přetrvávání staré společenské dělby práce a nedokonalé společenského přivlastňování si výrobních prostředků mohla dělnická třída (v dané době existující ve formě industriálního proletariátu) provést úspěšnou revoluci jen pod vedením vrstvy profesionálních politiků, na jejíž bázi se po vítězství začala formovat vládnoucí třída nového typu – opírající se o své současné postavení profesionálů v řízení⁴⁷ ... Tato třída mohla vládnout při daných ekonomických limitech jen nedemokratickou diktaturou přes svou politickou elitu koncentrující se kolem komunistické strany „leninského“ typu, kterou ovládla“.

Klasikové, včetně Lenina, podle autorů publikace, sice tento moment dostatečně nepředvídali, nicméně zanechali řadu metodologických poznámek. Které se dobově nehodily „z hlediska zájmů vládnoucí třídy“, ale které dnes mají umožnit „objektivně a pravdivě zhodnotit příčiny neúspěchu prvního pokusu o socialismus a ukázat cestu k novému, humánnímu a demokratickému a již úspěšnému pokusu o nekapitalistický vývoj – k samosprávnému socialismu“.

J. Heller a F. Neužil kriticky poukazují i na další dílčí prvky koncepce K. H. Marxe, F. Engelse a V. I. Lenina. Např. u Marxe odmítají jisté „zúžení proletariátu na ty, jejichž námezdní práce se materializuje ve věci – a rozšiřují toto pojetí i o pracovníky služeb, duševních profesí apod. Přitom rozhodně odmítají záměnu klasiky užívaných vlastnicko-ekonomických charakteristik tříd a skupin profesními charakteristikami, která byla charakteristická pro teorii a zejména kádrovou politiku minulého systému (dělník jako fyzicky pracující) a bohužel se stále drží i v současné sociologii (včetně levicové)“.

V tomto kontextu nelze nesouhlasit s tím, že právě „důsledné odlišování sociálně-ekonomických, vlastnických charakteristik od sociálně-profesních charakteristik, tedy třídně sociální a profesní struktury“, je jedním z klíčových přínosů autorů. A právě v tomto kontextu se autoři nejvíce hlásí „k přínosu předlistopadového diskursu a důsledně jej rozvíjejí v konfrontaci s metodologií sociologie, včetně autory tak politicky oceňovaných osobností, jako je Jan Keller“.

Heller s Neužilem se snaží rozvinout pojetí produktivnosti práce coby sociálně ekonomické charakteristiky. Poukazují na druhý znak produktivnosti (vedle kritéria námezdní práce placené z kapitálu, nikoli z osobního důchodu kapitalisty) v podobě materializace práce nikoli jenom ve věci, ale v celém osobnostním systému člověka. V důsledku toho mají „být součástí dělnické třídy námezdně zaměstnaný neřídící lékař v soukromé nemocnici, námezdně zaměstnaný neřídící učitel v soukromé škole, stejně tak zaměstnaný holič apod. – de facto i stejně zaměstnaná prostitutka – podle klasiků na konkrétní formě činnosti nezáleží“. A dále argumentují pasážemi o vymezování proletariátu z „Kapitálu“ a „Teorii o nadhodnotě“.

⁴⁶ V tomto směru lze práci z větší části ocenit. Včetně pochvaly za třídní a vlastnickou ukotvenost metodologie i analýzy patrnou ze studie i dalších textů kolektivu He + Ne (+ Gr). A to na rozdíl od řady materiálů a vystoupení i oficiálních představitelů dnešní KSČM nezřídka opanovaným nemístným pragmatismem či bojácnou, a již i silně kontraproduktivní, autocenzurou. Mnozí (rádi) podléhají pokrytecké diktatuře politické (hyper)korektnosti a dokonce nezřídka přebírají obraty a slogany obludného eurospeaku či tzv. objektivní ekonomické aj. vědy („trhy jsou neklidné“ etc.). Údajně nepřijatelné stále mají být jakékoli zmínky o sociální revoluci, což bývá eufemisticky nahrazováno systémovou změnou atd. Připomenout v neposlední řadě možno i kritiky globálního kapitalismu u současných salónních tzv. levicových „guru“ u nás i ve světě (S. Žižek, I. M. Wallerstein nebo J. Keller, V. Bělohorský či hnutí typu ProAlt apod.), kteří se kategorií vlastnictví nebo třída obvykle „bojí – a štítí – jako čert kříže“. Což ovšem vzhledem k jejich fundamentům a orientaci překvapivě nikterak není.

⁴⁷ „Vládnoucí třídu nového typu“ autoři chápou velice široce – „od mistra v továrně po generálního tajemníka, bez ohledu na stranickou příslušnost“.

Struktura a podrobnější představení publikace

Knižní publikace s mírně provokativním názvem „*Kdopak by se Marxe bál?*“ sestává z bezmála šesti stovek hutného a drobněji tištěného textu. A právě značný rozsah v kombinaci s – pro mnohé – nepřilíš zázivnou a nepřilíš čtivou, a dosti „těžkopádnou“⁴⁸, formou i možnou nesrozumitelností, včetně používání starších pojmů⁴⁹, se zřejmě stanou předmětem kritických výhrad. Ovšem čtenář by se neměl nechat odradit a měl by vynaložit jisté (nemalé) úsilí na důkladné prostudování celého pojednání. Rozhodně se ale nejedná o odpočinkové a lehké „čtení do vlaku“. A rozhodně nejde o populárně zpracovaný text určený úplně pro každého.

Práce zahrnuje úvod, čtyři oddíly s celkem jedenadvaceti kapitolami a krátký závěr. Jednotlivé kapitoly jsou dále vnitřně členěny a každá je opatřena rozsáhlými, nezbytnými i užitečnými, odkazy a poznámkami, včetně desítek titulů literatury. Souhrnný seznam použité literatury a pramenů (knížních, časopiseckých aj. v různých jazycích) nalézá čtenář na konci publikace.⁵⁰ Ke čtenářskému komfortu by však přispělo též zpracování a zařazení rejstříku.⁵¹

V **Úvodu** (s podtitulem „*Proč a jak vznikla tato práce?*“) J. Heller s F. Neužilem na několika málo stranách načrtávají cíle i své představy a naznačují okolnosti vzniku textu.

Oddíl A nese název „*Kapitalismus*“ a je tvořen sedmi kapitolami. **Kap. I. „Přínos klasiků pro analýzu procesu přechodu od kapitalismu ke komunistické společensko-ekonomické formaci“** (autor J. Heller) obsahuje, mimo jiné, autorovu prezentaci pohledu klasiků na vztah vlastnictví a společenské dělby práce, ze kterého má vyplývat odpověď na klíčovou otázku „*Proč zkrachoval první pokus o socialismus?*“. Poukázat lze i na interpretaci myšlenek Marxe z „*Ekonomicko-filozofických rukopisů*“ o tzv. hrubém komunismu. Tj. o tom, že „*v tomto komunismu přechází vlastnictví ze stavu výlučného manželství se soukromým vlastníkem do stavu všeobecné prostituce s pospolitostí*“. Text myšlenku dále rozvíjí a staví na ní analýzu tzv. protosocialismu, když ukazuje, že „*tato prostituce nebyla tak všeobecná, ale že se vlastnictví prostituovalo jen s některými složkami společnosti*“.

V **kap. II. „Kapitalismus jako východisko přechodu k socialismu“** J. Heller s F. Neužilem rekapituluje etapy vývoje kapitalismu. Logiku kapitalistického vykořisťování, tvorby a přemísťování nadhodnoty se snaží sledovat i za Marxem charakterizovaný stav volné konkurence (s odmítnutím „*borkiewiczovsko-sraffovsko-sveezyovské*“ linie předělávání Marxe) i za Leninovu charakteristiku imperialismu, kterou považují za povrchní. Navazují na přístupy ze 60. let ke státně monopolnímu kapitalismu a pokoušejí se postihnout podstatu monopolní ceny a monopolního zisku. Na tomto základě charakterizují strukturu buržoasie. Rozlišují „*nadnárodní kapitál*“ a „*pseudonárodní buržoasie klausovsko-topolánkovského typu*“, které rámcově slouží nadnárodnímu kapitálu, ale „*snaží se svůj omezený zisk doplňovat přes své ovládání národního státu – korupci, daně ve prospěch bohatých, různé poplatky, snižování hodnoty pracovní síly, privatizaci veřejných služeb apod.*“. Marxovu teorii renty zde autoři aplikují i na podmínky tvořivé, zejména duševní práce (ve smyslu renty z výjimečného talentu a vzdělání, ze které má kapitál těžit již dnes a má nadále těžit ještě více) a rozvíjejí úvahy o „*kognitariálním zisku*“ a „*kognitariálním kapitálu*“.

Vymezení objektivně civilizačních příčin a kořenů soudobé globalizace, s odlišením od stávající kapitalistické formy, přináší **kap. III. pojmenovaná „Globální kapitalismus jako zatím vrcholné stadium vývoje kapitalistické společensko-ekonomické formace“** (J. Heller, F. Neužil). „*Globalismus*“ je textem vnímán jako nevyhnutelný a v zásadě progresivní proces a je připomínáno, že Marxem byl očekáván již v „*Manifestu*“. Za obohacení diskuzí o globalizaci možno označit úvahy o tom, že „*lze prognózovat prohlubování rozporu mezi kapitalistickými vlastníky a vysokým managementem, který získává parazitní rysy a svou motivací a jednáním*

⁴⁸ Nezaměňovat s tzv. „*těžkotonážní dialektikou*“ (což je oblíbené a především odlehčující označení pro její primitivní či přímo dehonestující interpretace v duchu lidové tvořivosti).

⁴⁹ Některé kategorie a pojmy používané v textu mohou působit „*staromódně*“ i poněkud těžkopádně. Výše již bylo konstatováno i oceněno, že se autoři nevyhýbají celé řadě klíčových marxistických termínů a tyto neopisují, ani nikterak nemaskují. Jisté komplikace ovšem může způsobit to, že autoři v podstatě předpokládají u čtenáře obeznámenost alespoň se základními kategoriemi a „*filosofií*“ marxisticko-leninského systému. Což ovšem není vždy splněno, a to nezdědka ani u čtenářů staršího věku, včetně těch, kteří se za marxisty sami považují.

⁵⁰ Různorodá literatura zde uváděná je vesměs reprezentativní, i když jisté výhrady ohledně její vyváženosti zaznít mohou. Řada titulů je staršího data (což samozřejmě není vždy pouze na závadu) a nemusí již být snadno, či vůbec, dostupná. Což platí násobně pro odkazy na nepublikované práce. Autoři samotní přiznávají, že nestačili zpracovat všechna poučení z moderního neo- či post- aj. marxistického a tzv. marxistického diskursu. A ani nestačili reagovat na všechny, i u nás známé, texty autorů typu S. Žižeka, I. M. Wallersteina, N. A. Chomského nebo J. Kellera, V. Bělohorského apod. Možná výtka ohledně nezpracování neaktuálnější literatury a především nových aspektů globalizace (ve světle mnohorozměrných krizí a prohlubujících se rozporů) se může týkat též kapitoly o dlouhých vlnách – odpovědnost zde ovšem padá pouze na hlavu autora těchto řádků.

⁵¹ A z hlediska zařazení do kategorie monografií (v kontextu různých databází např. na vysokých školách, ovládaných byrokratickými a účelově se měnícími kritérii) v publikaci chybí shrnutí v různých jazycích.

připomíná řídicí aparát protosocialismu v jeho závěrečných etapách vývoje“. S etapizací vývoje světa a kapitalismu (zejména z kap. V.) vcelku rezonuje **kap. IV.** nesoucí název „**Globální kapitalismus z hlediska tzv. teorie dlouhých vln**“ (P. Sirůček).⁵²

Josef Heller v jedné ze stěžejních kapitol celé knihy – v **kap. V.** „*Epocha globálního kapitalismu a dočasné porážky pokusu o socialismus*“ – navazuje na Leninovu metodologii určování epoch a etap epochy i na některé prvky předlistopadových debat v SSSR.⁵³ Přebírá metodologické rozlišení kategorií „*společensko-ekonomická formace*“ a „*epocha*“, resp. etap společensko-ekonomické formace a etap epochy. Na základě konkrétního historického materiálu se pokouší o prohloubení pojmů hegemon epochy, hybné síly, rozpory, etapy apod., ale i o pojmenování nových procesů a fenoménů. Kvalitativně rozlišovány a zobecňovány jsou různé druhy rozporů epochy i jejích etap a z toho vyvozovány role jednotlivých tříd a skupin v rámci dané epochy. Převzata je „*epochizace*“ světa V. I. Lenina do etapy imperialismu, dále je ovšem již uplatněno vlastní pojetí „*založené na kritické reflexi protosocialismu*“. Revidováno je optimistické Leninovo určení epochy vystřídávající epochu imperialismu, tj. určení „*epochy vítězství socialismu*“. Tato epocha je nazývána „*epochou soutěžení kapitalismu a protosocialismu, která skončila koncem 20. století*“. Současná epocha je potom Hellerem označována coby epocha „*dočasného převládnutí globálního kapitalismu a prognózují další epochy překonání kapitalismu a vítězství samosprávného socialismu*“.

K marxistické tradici se hrdě hlásí též **kap. VI.** „*Marxistické pojetí etnických vztahů a jeho aplikace v kapitalismu*“ (J. Heller). Vychází z přístupu k národnostní otázce rozpracovanému především Leninem a opírá se i podkapitolu z II. dílu „*Grundrissů*“. Heller se hlásí též k tzv. Stalinově definici národa, a to pro její materialistický charakter – „*pro fakt, že jako základ etnického života nevidí abstraktní duch národa, ale určitou formu ekonomického života vytvářející určitou míru pospolitosti*“. Podle této míry jsou definována jednotlivá etnika. Staví na tezi, „*že každé společensko-ekonomické formaci ve víceliniovém pojetí dějin odpovídá určitá forma etnického života (rod a kmen, antická městská obec, volná orientální pospolitost roztržštěná do občin a regionů a spojená osobou nadobčinnového vládce a jeho družinou (byrokratickým aparátem), feudální národnost, kapitalistický a protosocialistický národ*“. Zdůrazněna je i role tříd a rozpracována interpretace ekonomické determinace etnika. Přitom však nejsou zohledňovány pouze faktory odvozené od výrobních sil, ale připomínán je i význam vztahů vlastnických. Z metodologie práce vyplývá očekávání vývoje směrem k překonání současných národů (fenoménu globalizace ekonomiky, prolomení uzavřenosti národních trhů, pohyby pracovní síly i kapitálu) a směřování k celoplanetární pospolitosti. Jako bezprostřední etapu tohoto vývoje Heller spatřuje „*rozplývání se národů v globální etnika připomínající např. Židy ... v této mezikapitole roste váha subjektivních národovotvorných faktorů, zejména politických hnutí nesvázaných přímo s územím*“.

Kap. VII. nazvanou „*Ekologické souvislosti vývoje kapitalismu a vytváření podmínek pro přechod k socialismu*“ autoři (J. Heller a F. Neužil⁵⁴) samotní označují za „*jednu z nejoriginálnějších, ale také nejabstraktnějších a nejméně srozumitelných částí celé knihy*“.⁵⁵ Nelze nesouhlasit s tím, že zde vstupují na nepříliš probádanou půdu. Podstatou jejich metodologie „*je přístup k ekologickým jevům na základě ekonomiky, konkrétně formy vlastnictví*“. Řešení ekologických problémů nazírají „*jako determinované konce konců⁵⁶ nalezlím takové formy vlastnických mechanismů, při kterých si řadoví občané, bez třídního limitu, budou reálně přivlastňovat i přírodní faktory společně všem, jako je voda, vzduch, země apod.*“. Autoři spatřují tyto možnosti (byť limitované) již za kapitalismu a analyzují nikoli na první pohled viditelné mechanismy, jimiž kapitalismus a

⁵² Též srov. Švihlíková, I.: *Globalizace & krize: souvislosti a scénáře*. Všeň, Grimmel 2010. 296 s. ISBN 978-80-87461-01-3. Tato autorčina premiérová monografie přináší fundovanou, kritickou, provokativní i inspirativní charakteristiku soudobé pochmurné reality světové ekonomiky i politiky. Nastoluje závažné otázky perspektiv současného globálního systému a vyvrací falešný optimismus, že právě probíhající krize jsou pouhým krátkodobým a pomíjivým jevem na jediné správné cestě k prosperitě. Kniha interdisciplinárně mapuje vazby mezi mnohorozměrnými a ambivalentními procesy soudobé globalizace a prohlubujícími se krizemi, vrcholícími aktuálními, a to nejenom ekonomickými, globálními problémy. Coby zlomová jsou nazírána 70. léta a následné tažení neoliberalismu. Kriticky analyzovány jsou hluboké proměny světové ekonomiky: nadvláda finančního sektoru, moc nadnárodních firem, nové podoby spekulací nebo např. vzestup zemí BRIC. Knižní publikace důsledně staví na systémovém přístupu a v neposlední řadě využívá též aparát dlouhých Kondratěvových K-vln. A i na jejich základě autorka načrtává též některé – odlišně optimistické – scénáře možného budoucího vývoje.

⁵³ Též srov. Heller, J.: *Epochy: včera, dnes a zítra*. Praha, TAP ÚV KSČM 2000. Dostupné z <http://www.kscm.cz/politika-kscm/odborne-zazemi-kscm/slovnicek-pojmu/z-produkce-csts-kscm>.

⁵⁴ František Neužil publikuje také v *Marathonu*. Viz „*Aplikace teorie (nad)hodnoty k ekologické problematice*“ (*Marathon*, 2003, č. 5), „*Fungování hospodářského mechanismu samosprávného modelu*“ (*Marathon*, 2010, č. 4) nebo „*Člověk jako fixní kapitál, aneb jak to Karel Marx vlastně myslel*“ (*Marathon*, 2006, č. 1 – spolu s J. Hellerem).

⁵⁵ Kapitola náleží též k pasážím nejproblematičtějším, resp. zřejmě nejméně ukotveným a zpracovaným. Což je ovšem kritická výhrada, kterou možno směřovat prakticky úplně ke všem koncepcím tzv. „*rudo-zeleným*“, existují-li tyto vůbec. Autoři samotní si jsou tohoto dobře vědomi a přiznávají, že v oblasti ekologie zdaleka nevyužili všechny dostupné prameny a roztržštěné přístupy. Koncepci Neužila a Hellera ostře kritizuje např. levicový ekologický ekonom Jan Zeman (též srov. jeho text „*Moderní socialismus by měl prosazovat udržitelný rozvoj*“, in *Marathon*, 2011, č. 6). Uvedené výhrady z větší části platí též pro kap. XVII.

⁵⁶ Obrát „*konce konců*“ je v práci užíván na vícero místech a představuje pro autory důležitý a oblíbený termín.

jeho trh pohlcuje a oceňuje ekologické faktory. Originálně aplikují pracovní teorii hodnoty a klasické Marxovo pojetí vztahu hodnot a cen. A opětovně operují s jistou formou renty z přivlastňování ekologických faktorů, resp. z překonávání ekologických negativ, s využitím termínu „*ekologická práce*“ aj.

Další originální příspěvek hlavních autorů publikace představuje **Oddíl B – „Protosocialismus“**. Druhý oddíl je rozčleněn do čtyř kapitol, podávajících „*obecnou, spíše ekonomicko-třídní charakteristiku systému, politické a ideologické charakteristiky, mapují vývojové etapy systému a jeho krizi, zvláště se zabývají dopadem systému a jeho krize v etnických vztazích*“. Dílčí kapitoly nesou názvy „*První historický pokus o překonání kapitalismu – protosocialismus, jeho historické místo a ekonomicko-sociální základy*“ (kap. VIII., J. Heller); „*Nadstavba protosocialistického systému a její vývoj*“ (kap. IX., J. Heller); „*Krize a zánik protosocialismu*“ (kap. X., J. Heller), resp. „*Etnické procesy v éře protosocialismu a po jeho zániku*“ (kap. XI., J. Heller).

Kapitoly nahlízejí na systém tzv. protosocialismu jako „*na jisté zpočátku progresivní, vzestupné odbočení z hlavního toku v éře kapitalismu, které ovšem zdegenerovalo a kajícně se vrátilo k mainstreamu. I přes svá negativa, zejména tzv. zločiny komunismu, sehrálo v řadě momentů pozitivní úlohu, lidstvo si v něm vyzkoušelo jednu linii nekapitalistické cesty, ovšem dlouhodobě neudržitelnou*“. Text konstatuje vnitřní pozitiva protosocialismu, zejména v některých zemích a v sociální sféře.⁵⁷ Kromě toho tento systém pozitivně ovlivnil celý svět – „*porazil fašismus a pomohl donutit kapitalismus k menší míře agresivity a k sociálnímu státu, i k odvržení kolonialismu*“. A konstatuje, že zkoumaný systém „*musel být v důsledku vyhocených rozporů určitého období existence kapitalismu nastolen*“.

Nicméně, podle přesvědčení autorů, byl systém protosocialismu od počátku zatížen „*vrozenými vadami*“. A to „*v podobě industriální úrovně výrobních sil a staré společenské dělby práce, které podvazovaly možnost značné části společnosti podílet se na reálném výkonu vlastnických funkcí. To dávalo určitý manévrovací prostor vládnoucí třídě řídicího aparátu i některým dalším skupinám (pracovníci služeb, obchodu, nadstavbové inteligence) pohybovat se mezi omezenými zájmy spojenými s lokálními přivlastňovacími aktivitami a potřebami celospolečenského sladění. Pro společenské sladění neexistovaly dostatečně účinné mechanismy a už vůbec ne mechanismy, do kterých by se mohly zapojit nepriviligované vrstvy, aby získaly pocit, že jsou vlastníky*“.

A odtud i dopady na jejich jednání a myšlení. „*Nedokonalé sladění (deformovaný trh plus příkazy a nezájem pracujících) zájmů vedlo k nedostatečně efektivní výrobě a zaostávání za Západem, kde trh stimuloval výrazněji a účinněji, stejně jako mechanismy ekonomického přinucení. Nedostatečná ekonomická propojenost jednotlivých článků aparátu byla nahrazována politickou propojeností, nedemokratickými metodami a také ideologickým monolitismem, uzavřením hranic apod. Odtud těžkopádnost a byrokratičnost systému, samoučelné, jen formálně společensky nutné jednání řídicího aparátu, práce pro čárku, výroba pro výrobu, mrhání zdroji, mravní degenerace pracujících, později i kořistnické prvky u řídicího aparátu a prohlubování sociálních rozdílů, korupce, protekcionismus*“.

Druhý oddíl pojednání obsahuje také původní rozbor třídní struktury protosocialismu. Pozornost je věnována charakteristikám jeho vládnoucí třídy, která – podle mínění autorů – nebyla třídou vykořisťovatelskou a primárně parazitní, a ani nebyla homogenní jako třída buržoasie. „*Šlo o třídu nedokonale společensky orientovaných správců*“. Komunistická strana byla jejich hlavním nástrojem a prostředkem stmelování a sladování zájmů v poststalinském období. Nikoli však všichni komunisté měli náležet k této třídě nebo k jiným privilegovaným skupinám, pro které bylo členství nutným momentem společenského zařazení. Dělnická třída, včetně elitou neuznávaných kategorií duševních dělníků (např. typu konstruktéra), se pak měla vyznačovat „*jen subjektivitou, kterou mohla naplnit jako celá třída – což bylo zprostředkováno aparátem a tudíž to nebylo možné. Odtud ztráta zájmu o systém, odcizená práce, odcizená společenská aktivita – ale nutná slušná materiální zajištěnost*“. Hellerův (a Neužilův) náhled neopomíná a charakterizuje „*svěrázný, ve vztahu k aparátu často rozporný přístup a zájmy dalších nepriviligovaných vrstev, zejména nadstavbové inteligence*“. Charakterizován je taktéž družstevní sektor a třída družstevních rolníků, a to „*s rozlišením většiny družstevníků s pouze celodružstevní subjektivitou a řídicího aparátu i některých dalších skupin s přímou lokální či dokonce individuální subjektivitou*“.

Autoři opakovaně zdůrazňují „*přirozeně nedemokratický charakter*“ analyzovaného politického systému, nicméně tzv. zločiny komunismu přitom nepovažují za jeho vysloveně systémový rys. Nepomíjejí připomenutí faktorů jako byla zaostalost některých zemí, které ovšem zaujaly úlohu velmoci a vnuly svá specifika ostatním (SSSR, Čína); nevyzrálость subjektivního faktoru; nezkušenost nových elit, včetně nedostatečného poznání; mocný tlak kapitalismu i vnitřních nepřátel a „*atmosféru na pokraji války v obklíčené pevnosti*“; relativně autonomní pohyb mocenských mechanismů, které se uvolňují v době zásadních zlomů atd. J. Heller s F.

⁵⁷ Autoři samotní přiznávají, že do textu publikace nestačili zapracovat zcela reprezentativní statistické údaje o ekonomickém a sociálním vývoji za protosocialismu. V tomto ohledu možno odkázat především na práce historika národního hospodářství Václava Průchy. Pro prvotní orientaci poslouží publikace Sirůček, P. a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný, Melandrium 2007. 511 s. ISBN 978-80-86175-03-4, resp. starší texty V. Průchy (např. viz Faltus J., Průcha, V.: *Všeobecné hospodářské dějiny 19. a 20. století. 2. vydání*. Praha, Oeconomica – VŠE v Praze 2004. 194 s. ISBN 80-245-0499-5).

Neužil nikterak neodmítají, ani neomlouvají, zločiny (ani tzv. zločiny) komunismu, ovšem připomínají rovněž nezřídka zcela přehlížené zločiny kapitalismu.

Pozornost výkladu je soustředěna „na skutečně systémové faktory a jejich postupný vývoj ke krachu systému“. Podrobněji je charakterizována situace jednotlivých tříd a vrstev v předvečer krachu celého systému a příslušné skupinové zájmy. Autoři správně konstatují absenci síly zainteresované na socialistickém pokračování systému. Což v v jejich pojetí měl být „nositel progresivní vlastnické formy (samosprávy)“, ke kterému měly mít nejbližší družstevní komplexy typu Slušovic, jež ovšem neměly dostatečnou politickou sílu. O samotný moment propuknutí krize protosocialistického systému se přitom text příliš nezajímá. Tyto události autoři považují z velké části za nahodilé, a za mnoho nevypovídající. Opomenout nelze, že Heller s Neužilem odmítají tzv. spiklenecké teorie coby druhotné a nepřilíživě důležité.

V kontextu etnických vztahů autoři poukazují na složitý proces přebarvování vládnoucích elit i aparátu a dalších skupin (nadstavbová inteligence aj.) z protosocialistické podoby do podoby reprezentantů minimálně státního kapitalismu, případně i kapitalismu jako takového. A to s řadou konkrétních příkladů (bývalá Jugoslávie, Čína apod.). Rozlišovány jsou země, kde „situaci ovládl dosud vládnoucí aparát pod jinými prapory“ (Rusko, Kazachstán, Uzbekistán, Srbsko) a země, „kde se jako politická elita prosadily spíše opoziční, disidentské síly“ (ČR, SR, Maďarsko, Chorvatsko, Bosna, Pobaltí). Neopomenuta je přitom významná role nacionalismu (utlačeného či vládnoucího národa) a náboženství (především islámu). Autoři konstatují omezené možnosti některých etnik (ne vždy národů) konstituujících si své státy a státečky a snažících se udržet jako samostatná etnika, případně dotáhnout vývoj do podoby moderního národa. Jako pravděpodobnější spatřují spíše „přerůstání do podoby globálního etnika rozestěho po světě“ (s příkladem Ukrajiny). A upozorňují na nebezpečí propojení státnosti s organizovaným zločinem a na nebezpečí ekonomického zakotvení celého etnika v této sféře (s příklady Kosovských Albánců a Čečenců). Text charakterizuje též státy vytvořené kompradorskou buržoasií, podřízené velmocím a nadnárodnímu kapitálu (ČR, SR, Polsko, Maďarsko) a varuje před různými nacionalismy, vyrůstajícími z různého prostředí.

Za jádro celé knihy je označován **Oddíl C – „Samosprávný socialismus“**.⁵⁸ Je tvořen šesti kapitolami: „**Ekonomický základ samosprávného socialismu**“ (kap. XII., J. Heller), „**Předpokládaná sociální struktura v budoucím samosprávném socialismu**“ (kap. XIII., J. Heller), „**Politika, politický systém a společenské řízení v rámci samosprávného socialismu**“ (kap. XIV., J. Heller), „**Sociální politika v samosprávném socialismu**“ (kap. XV., J. Heller), „**Společenské vědomí, nadstavba a způsob života v podmínkách samosprávného socialismu**“ (kap. XVI., M. Formánek⁵⁹, J. Heller, F. Neužil) a „**Vztah společnosti k životnímu prostředí v podmínkách samosprávného socialismu**“ (kap. XVII., J. Heller, F. Neužil).

Autoři ostře formulují otázku: „Když dějiny prověřily kapitalismus a protosocialismus (i malovýrobu) jako nikoli nosné a trvale udržitelné projekty vývoje lidstva, jaký jiný nosný projekt je možný?“. Na základě předchozí kritiky systému protosocialismu a státního vlastnictví (včetně role řídicího aparátu) odcizeného většině společnosti autoři Heller s Neužilem prosazují „jako hlavní formu budoucí společnosti zaměstnanécké vlastnictví dotážené do podoby velkých nadnárodních komplexů a formované už v lůně kapitalismu“.

J. Heller i F. Neužil absolvovali nesčetně diskuzí ve kterých se pokoušeli propagovat samosprávný princip. A obhajovat jej především proti „stoupencům vlády státního aparátu ve státním vlastnickém faktoru, jako údajně nejspolečenštějším a nejvíce schopným zachytit vědecko-technický pokrok“. K argumentaci odpůrců principu samosprávy, např. mnohdy ve smyslu teze, že „řídicí aparát byl vždycky a bude vždycky, a proto je samospráva nereálná“, dodávají, objasňují a protiargumentují takto: „Řídicí aparát vždy sloužil určité třídě vlastníků, pouze v protosocialismu, po odbourání buržoasního vlastnictví, se osamostatnil a byl dominantním vlastnickým subjektem protosocialismu, a proto tento systém zanikl. V samosprávném socialismu musí být aparát opět ve svém rozhodování podřízen, ale tentokrát celé společnosti – postupné překonávání dělby práce, která rozlišuje ředitele a uklízečky a snižuje dobu, kterou je nutno věnovat zabezpečení obživy, tomu bude napomáhat“.

Autoři sdílejí názor, že pokusy o socialismus se mohou odehrát v každé zemi, nicméně úspěšné vytvoření a fungování socialismu považují za možné pouze ve větších, nadnárodních celcích. Za „optimální“ považují „EU

⁵⁸ A právě vize samosprávného socialismu, resp. Hellerova & spol. koncepce samosprávného socialismu, se stala jedním z hlavních důvodů publikování celé studie. V neposlední řadě s cílem informovat členskou základnu a sympatizanty KSČM o této koncepci. Podle hlavních autorů recenzované publikace totiž v oficiálních výstupech CSTS ÚV KSČM je tato odmítnuta a „oficiální dokument je koncipován na základě předpokládaného procesu ekonomickými prostředky postupně povedeného zestátnění doplněného regulovaným trhem, vnitropodnikovou samosprávou a pluralitní demokracií ve společnosti“. Též viz čtvrtou poznámku této recenze.

⁵⁹ Miloslav Formánek je autorem mnoha studií nejenom v kontextu dlouhodobých prací na dokumentu „Socialismus pro 21. století“. Věnuje se problematice cest přechodu k socialismu, subjektivního faktoru, soudobého krizového vývoje aj. Je též jedním z hlavních autorů, neprávem opomíjených, prognóz vývoje ČR apod. Též viz *Marxismus. Vybrané texty Karla Marxe, Bedřicha Engelse a Vladimíra Iljiče Lenina (zpracoval M. Formánek)*. 3. díly. Praha, Orego 2004. 963 s. ISBN 80-86741-10-9.

se svými sociálními tradicemi“⁶⁰, případně země typu USA, Ruska, Číny či Indie. Předkládají čtenáři „jednotlivé vývojové etapy založené na pluralitě vlastnictví a demokracii, kde by se postupně prosazovalo ve svobodné ekonomické soutěži samosprávné vlastnictví jako optimální pro podněcování efektivity a výkonnosti“. Počítáno je zde se širokým uplatněním principů samosprávy i ve všech nevýrobních oblastech společnosti (státní a komunální správa, školství, zdravotnictví, věda, kultura, sport, sociální zařízení, mocenská sféra, včetně justice, policie a armády apod.). A naznačovány jsou četné konkrétní náměty ve výše uvedeném smyslu (např. typu samosprávné rady nemocnice zahrnující zástupce zdravotního personálu, pacienty, zástupce kraje či obce, odborů).

Úvahy o efektivnosti samosprávného vlastnictví J. Heller a F. Neuzil opírají „o prognózu vývoje společnosti ve směru vědecko-technické a informační revoluce, mizení netvůrčích mechanických profesí, zejména fyzických, a přeměny pracujících v tzv. kognitariát“. Tím míní novou historickou podobu dělnické třídy, stejně jako industriální proletariát, zainteresovanou na osvobození celé společnosti (na překonání vykořisťování, soukromého vlastnictví a staré společenské dělby práce, splyvání tříd a vytváření skutečného individua). Samosprávné vlastnictví je, podle autorů, „jako ušité na míru“ právě až kognitariátu, „který se bude měnit v třídu samosprávných vlastníků, která historickou roli dělnické třídy dokončí humánní a demokratickou formou, což znamená přeměnu samosprávného socialismu ve vyšší fázi komunistické formace – komunismus“.

Text shrnuje úsilí autorů o položení základů „politické ekonomie samosprávného socialismu s demokraticky regulovaným trhem“. Rozlišovány jsou přitom dva oběhy: „vnější (mezi podniky bez rozdílu vlastnického charakteru) a vnitřní – uvnitř samosprávných komplexů“. Řídící aparát má zde vykonávat odbornou funkci a všichni ostatní pracující mají formou zastupitelské i přímé demokracie možnost podílet se na výkonu vlastnických funkcí, na vlastnickém rozhodování. Přičemž mají svou vlastní spotřebou a životní úroveň na kvalitě tohoto rozhodování být závislí. A právě v tom autoři spatřují překonání protosocialismu, kde pracující možnost vstoupit do vlastnického rozhodování neměli. Autory je předpokládáno, že samosprávné komplexy svými výhodami „vezmou půdu pod nohama“ kapitalistickému velkému sektoru⁶¹ a navážou na sebe střední a drobné podnikatele a živnostníky. Tímto se má i zformovat občanská společnost jako pevný základ pro samosprávný socialismus.

Ve sféře politiky autoři operují s „přeměnu politiky jako speciální sféry sladování zájmů tříd v nepolitickou samosprávu (díky splyvání tříd)“. Odmítají formálně zakotvenou vedoucí úlohu jedné strany a politické strany nazírají spíše jako kluby, které budou své členy vysílat do voleb do samosprávných orgánů různých stupňů. Počítají s parlamentem jako určitou sférou sladování zájmů skupin, do kterého budou kandidovat nejenom zástupci politických stran, ale i společenských organizací, odborů, iniciativ a jehož jednu komoru budou tvořit delegáti volení podnikovými samosprávami. Rovnost šancí být zvolen do parlamentu bude zajišťována různými prostředky tak, aby nerozhodovala finanční převaha. Samospráva a společenská kontrola bude zavedena též v médiích. Státní sektor vlastnictví se bude měnit v samosprávný sektor, malovýrobní vlastnictví může přežívat libovolně dlouho.

Vše výše načrtnuté se má odrážet ve sféře sociální politiky, která má plnit dvě základní funkce: „funkci zmírňování rozdílů, ovšem při respektování zásluhovosti v důsledku celoživotní společensky užitečné práce, a funkci výchovy k samosprávnosti – např. ve směru k mládeži“. V zájmu podepření zásluhovosti a odpovědného jednání a podílu na samosprávě mají být aplikovány i některé formy, které dnes slouží ožebračování pracujících (např. půjčky na studium od samosprávných podniků spojené s podílem dlužníka na hospodaření podniku).

V duchovní sféře má probíhat „odumírání zkreslujících ideologií a sjednocování společnosti na společném duchovním výrazu“, má mizet sociální fixace rozdílů mezi běžným a teoretickým vědomím, a má tudíž zmizet i převaha vládnoucí ideologie nad ostatními. Mají se „formovat integrující a realitu odrážející hodnoty, hodnota svobody, tvořivé práce, podíl na řízení a správě, kultivovaných vztahů k okolí apod.“. Má se „formovat socialistický životní způsob nikoli jako nějaká abstraktní a od reality odtržená výuka „kodexu“, nýbrž jako odraz reality orientovaný svobodnou tvořivou činností, zabezpečením sociální jistoty i podílu na řízení společnosti“. Má dojít ke zmizení i problémů náboženství, které již nemá být ideologií vykořisťovatelských tříd a formy života náboženských společností mají kopírovat všeobecnou společenskou samosprávnost. Autory jsou náznakově prognózovány též formy, jimiž „bude samosprávná ekonomika vtahovat občany do správy společných

⁶⁰ Vztah k projektu EU, resp. k eskalujícím rozporům a dnešnímu krizovému vývoji (včetně již prakticky neřešitelných problémů politického projektu jménem Euro), je dalším velkým tématem, které rozděluje zdaleka nejenom dnešní KSČM. Aktuální vývoj však naivnímu „eurohujerství“ za pravdu příliš nedává. A naznačuje, že spojovat vizi sociálně spravedlivějšího, a samosprávného, uspořádání se soudobou EU realistické příliš asi není.

⁶¹ Zde mnozí spatřují jedno z nejslabších míst celé koncepce. Opravdu „velký kapitalistický sektor“ připustí svou v podstatě „samolikvidaci“? A bude opravdu pouze nečinně přihlížet? Odpověď, že mu historicky nic jiného nezbude, dostačující úplně není. Srov. s koncepcí samolikvidace kapitalismu podle J. A. Schumpetera – viz Schumpeter, J. A.: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2004. 470 s. ISBN 80-7325-044-6 (též viz rozbor knihy in *Marathon*, 2005, č. 2).

ekologických statků a formovat ekologické vědomí“. V etnické sféře má potom probíhat „sblížení až splývání etnik přes jejich podíl na samosprávě, zejména v pracovních kolektivech“.

Poslední část studie spadá pod **Oddíl D** – „*Cesty k socialismu*“. Sestává ze čtyř kapitol: „*Podmínky pro společenské přivlastňování vznikající v lůně kapitalismu v procesech vědecko-technické a informační revoluce*“ (kap. XVIII., F. Neužil); „*Formy procesů změny a revoluce v podmínkách globalizace*“ (kap. XIX., M. Formánek, J. Heller, F. Neužil); „*Výchozí stav a podmínky různých zemí současného světa pro progresivní vývoj směrem k socialismu*“ (kap. XX., M. Formánek, J. Heller) a „*Socialismus v reflexi některých komunistických stran*“ (kap. XXI., J. Heller).

Čtvrtý oddíl zaměřený na „*cesty formování socialismu*“ je v neposlední řadě projevem pečlivosti autorů, kteří se snaží alespoň ve velmi, velmi omezené míře reagovat na častý požadavek sdělení konkrétních receptů, jak se pohnout dál z daného stavu. Autoři samotní si jsou plně vědomi, že právě tady jsou postaveni před zadání zřejmě nejobtížnější – a tuto část knihy sami považují za nejméně propracovanou.

Přehlednuty by úplně ale neměly být originální pasáže F. Neužila, zaměřené na procesy zespolečňování ve sféře elektronických sítí a duchovního vlastnictví, kde je opětovně netradičně aplikována pracovní teorie hodnoty. V kapitolách věnovaných světovému revolučnímu procesu jsou naznačena řešení některých „*notorických*“ problémů teorie revoluce (předčasnost revoluce, úloha násilí, role subjektivního a objektivního faktoru, možnosti revoluce bránit se nebo možnosti či nemožnosti vítězství a přeměny charakteru politické moci apod.).

Recepty autorů jsou mnohde vágní a velice mlhavé, projevuje se tu však snaha nazírat revoluční proces nejen třídně, ale též prizmatem „*reálného vidění*“ příslušné vládnoucí třídy. Připomínána je její role i to, že tato třída by měla reálně nazírat zájmy svých příslušníků a za každou cenu je nehnat do nesmyslných válečných dobrodružství (s konkrétními historickými příklady). V tomto případě autoři pojímají revoluci (tj. kvalitativní formační zlom) jako „*humánní a nenásilný proces zaručující individuální práva i životní standard i sociální spravedlnost*“. Vyjadřují se dokonce i ve smyslu, že „*smetiště dějin pro buržoasii může mít i podobu bahamského hotelu*“. I toto považují za shodné s výroky klasiků o „*vykoupení*“ kapitalistů. Odmítána je zde tzv. stalinistická teze, že „*kapitalismus se dobrovolně nevzdá*“ i tzv. stalinistické zavrhování reformem pod heslem: „*Nebudeme vylepšovat kapitalismus*“.

Upozornit možno též na snahu autorů utřídit a zobecnit typy společenství v jednotlivých zemích a odlišnosti jejich vývoje a charakterizovat jisté obecné mezníky, kterými bude muset projít každá, jakkoli zaostalá, země. Autoři si v tomto kontextu nejvíce cení „*naznačení základních etap vývoje k socialismu, které všechny jsou obrazem vývojových stadií samosprávného vlastnictví*“. A sami upozorňují na problematičnost zařazování konkrétních zemí do obecného schématu. Zajímavé je tvořivé komentování Leninovy práce „*Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické revoluci*“, přehled historických modifikací Leninových charakteristik a receptů a snaha tyto uzpůsobit pro současnost.

Josef Heller s Františkem Neužilem si jsou vědomi značně omezených možností svého poznání konkrétních mnohotvárných realit v současném světě i v životě jednotlivých stran komunistického typu, přesto však na závěr provadějí jistý „*vhled do představ komunistického hnutí o cestě k socialismu*“. Ovšem nikterak reprezentativní, jak sami připomínají.⁶² Sil a prostoru již zde nezbylo na prezentaci konkrétnějších materiálů o programových představách a vizích různých stran (včetně malé pozornosti věnované vývoji v Číně, Rusku, Francii, Itálii, Skandinávii nebo Latinské Americe). A v neposlední řadě autoři sami opakovaně konstatují a přiznávají, že samospráva – které tolik fandí – „*ve významných komunistických a levicových stranách, včetně KSČM, nezapustila žádné kořeny*“.

Nehledě na výše uvedené, publikaci zakončuje velmi stručný **Závěr** optimisticky nazvaný „*Socialismus je před námi, nikoli za námi*“, z pera J. Hellaera a F. Neužila. Hlavní autoři operují s citáty Herakleita i Marxe a i v jejich duchu sází v prvé řadě na „*tvořivou práci a kultivující lidské vztahy*“. Celé pojednání zakončují slovy: „*Právě k tomuto optimistickému vidění dalšího vývoje světa jsme chtěli svou knihou přispět*“.

Dodejme, že určitě přispěli k fundovanějšímu, a kritičtějšímu, náhledu na minulost, současnost i budoucnost nejenom socialistických idejí. Pozornost, pochvalu a uznání si publikace, ztělesňující nesmírné množství práce, bezesporu zaslouží. Minimálně za poctivost, nesčetné inspirace (mnohdy možná zatím nedocenené, byť možná místy i poněkud naivní a silně utopické) i třeba za provokativní pokládání typicky „*hellerovských*“ otázek. A velmi zlí (a nespravedliví) jazykové by mohli škodolibě přidat, že přece i prozkoumávání cimrmanovských slepých uliček je cenné ...

Osobně, a rád, Ti Pepo + kol. k životnímu (ale snad nikoli poslednímu) dílu blahopřeji. A vlastně souhlasím i s první větou anotace na Tvou publikaci, kde se konstatuje, že se jedná o „*jednu z klíčových teoretických prací posledních let*“. Nicméně Tvůj optimismus nesdílím.

⁶² J. Heller s F. Neužilem si na tomto místě neodpustí tradiční rýpnutí, že „*tento nereprezentativní vhled ukazuje ztížení se komunistického hnutí mezi Scyllou stalinismu a opakování protosocialismu na jedné straně a Charybdou rozměklého reformismu na straně druhé*“.